Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.22090106

شامی کرماشانی لە دیدی نووسەران و لێکۆڵەرانەوە

فەرهاد قادر کەریم   عومەر عەبدولکەریم قادر

بەشی زمانی کوردی // کۆلێژی پەروەردە // زانکۆی گەرمیان

پوختە

ئەم توێژینەوەیە، کە سەبارەت بە (شامی کرماشانی لە دیدی نووسەران و لێکۆڵەرانەوە)یە، تێیدا هەوڵدراوە ژیانی شاعیر و بارودۆخی گوزەرانی و ڕۆڵ و پێگەی لە نێو ئەدەبیاتی کوردیدا بخرێتە ڕوو. لەلایەکی تریشەوە زۆربەی ئەو دید و بۆچوونانەی، کە باس لە شامی و پێگە و بایەخی شیعرەکانی دەکەن ئاماژەی پێدراوە. دیارە شاعێرێکی گەورەی وەکو شامی، کەمترین ئاوڕی لێدراوەتەوە و ئەمەش وایکردووە، زۆربەی خەڵکی ئەم شاعیرە بە باشی نەناسن بۆیە لێرەدا بە باشمان زانی گەورەیی و گرنگی ئەم شاعیرە و شیعرەکانی بخەینە بەرباس.

rticle Info

Received: January, 2022
Accepted : February,2022
Published :April ,2022

Keywords

شامی کرماشانی، ژیان، دیدوبۆچوونەکان، شیعر.

Corresponding Author

omerteno85@gmail.com
farhadq97@yahoo.com

پێشەکی

بەشی یەکەم:

دیارە سەختترین کاری زانستی، گەڕان و پشکنینە بۆ ئەو شاعیرانەی، کە گوم ناون، (شامی کرماشانی)ش، یەکێکە لەو شاعیرە گەورانەی کورد، کە کەمترین ئاوڕی لێدراوەتەوە و کاری لەسەرکراوە، دیارە ئەمەش بۆ ئەو سیاسەتەی ئێران دەگەڕێتەوە بەرانبەر بە کور هەیبووە و هەیەتی و هەمیشە کورد و کەسایەتییەکانیان پەراوێز خستووە. شامی لە کرماشان ژیاوە و مردووە و بەهۆی بارودۆخی سیاسی کوردیشەوە کەمترین جار ناوی هاتووە، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەدا بە یەکێك لە شاعیرە پایەبەرزەکانی کورد ئەژمار دەکرێت و ناوی لەگەڵ (ڕوودەکی) و (ئەبوعەلای مەعەری)دا دەهێنرێت، ئەوەی جێگەی بایەخە ئەوەیە، کە شامی بە شێوەزاری کوردی کرماشانی شیعرەکانی نووسیوە و زۆرجاریش شیعرەکانی هاوتا دەکرێت لەگەڵ (سەعدی شیرازی) و (شەهریار)، کە دوو شاعیر پایە بەرزی ئێرانن. لەخەممانەوە بۆ ئەم شاعیرە و ڕۆڵ و پێگەی لە نێو ئەدەبیاتی کوردیدا بە باشمان زانی ئەم توێژینەوەی لەسەر ئەنجام بدەین، هەوڵیشدراوە زۆرترین سەرچاوەی پێویست، کە لەسەر شامی دوواون کۆ بکرێەوە و بکرێتە بەڵگە بۆ توێژینەوەکە.

توێژینەوەکە لە دوو بەشی سەرەکی و ئەنجام و سەرچاوەکان پێك دێت، کە بەشی یەکەمی تایبەت کراوە بە ژیان و گوزەرانی شاعیر لە منداڵیەوە تاکو کاتی مردنی. بەشی دووەمیشی تایبەت کراوە بە دیدی ئەو نووسەر و لێکۆڵەرانەی، کە بە درێژایی مێژووی شاعیر لەسەریان نووسیوە و بڵاوبووەتەوە. هەوڵدراوە ئەو ڕاوبۆچوونانەی لەسەر شیعرەکانی شامی و کەسێتی شاعیرن کۆ بکرێنەوە و ئاماژەیان پێ بدرێت، بۆ ئەوەی گرنگی و پایەی ئەم شاعیرە بۆ خوێنەرانی ئەدەبی کوردی ڕوون بێتەوە.

بەشی یەکەم

ژیانی شامی کرماشانی

بۆ زیاتر ئاشنا بوون بە ژیانی ئەم شاعیرە و لەبەرگەورەیی و پێگە و خزمەت و کاریگەری بە پێویستمان زانی لەسەرژیانی شامی کرماشانی بدوێێن:

یەکێکە لە شاعیرەکانی کورد، کە لە ڕیزی پێشەوەی شاعیراندایە و توانیویەتی لە ڕێگەی شیعرەکانیەوە ئازار و ناخۆشی چەرمەسەرییەکانی خەڵکانی وڵاتەکەی بە گوێی ئێمەدا بچرپێنێ و هەست بە کۆژانەکان بکات، شامی کرماشانییە. کە لە ئەدەبیاتی کوردی ناوچەی کرماشان و شێوە زاری کەڵهوڕیدا، جێ پەنجەی دیارە و شیعرەکانیشی پەنجەمۆری تایبەت بەخۆی هەیە و تاکو ئێستاش کەمترین زانیاری لەسەری نوسراوە و بڵاو کراوەتەوە.

"شاهموراد موشتاق وەتەندوست، کە بە (شامی) ناوبانگی دەرکردووە، لە(٢٦ اسفند ١٢٩٦)ی هەتاوی، بەرانبەر بە (١٩١٨/٣/١٧ز) لە گەڕەکی (چەنانی) شاری کرماشان، هاوتووتە دنیاوە. دایکی ناوی (فانۆس)ە، پاش ماوەیەك لە هاتنە دنیای شامی، واتە ساڵی (١٩٢٢ز) کۆچی دوایی دەکات و پاشان باوکیشی، کە ناوی(خودامراد)ە، پاش چواردەساڵ و لە ساڵی (١٩٣٢ز)، ئەویش فەرمانی خودایی بەجێ دەهێنێت و دەمرێت. (پەرهام، https://www.aparat.com/v/fYKB1، 2021).

شامی، لە تەمەنی سێ تا چوار ساڵی و بەهۆی نەخۆشی (ئاوڵە)هوە،کە ئەوکات نەخۆشییەکی گشتگیر بوو، هەردوو چاوی لەدەست ئەدات و لەتەمەنی حەوت ساڵییەوە بە تەواوی نابینا دەبێت و ئیدی بەو شێوەیە گەورە دەبێت. هەروەك خۆیشی لە شیعرێکیدا وتویەتی:"هنوز نەشناسوم چپ و راس دست...دست جهاندار جهان بینیم بست"(سوڵتانی، ١٣٧٤: ٧٣). واتە هێشتا، چەپ و ڕاستی خۆم نەدەزانی، کە خوای باڵا دەست بینایی لێ سەندمەوە.

پاش ئەم بارودۆخە ناهەموارە و هەتیو بوون و نابینا بوونی"مامۆژنی دەیباتە لای خۆی و پاشا ماوەیێك دەینێرێ بۆ ماڵی (حاجی ئەمانوڵڵا موعتەزیدی) و لەوە بەو لاوە ئەو پیاوە چاودێری دەکات تا گەورە دەبێ"(ڕۆحانی، ١٣٩٨: ٥).

هەڵبەت، پاش ئەو نەهامەتی و دەرەتانەی تووشی شامی دێت، ئیدی بێ کەس دەمێنێتەوە و "هەر لە سەرەتای ساڵانی منداڵییەوە ناچار بووە لەسەر شان و باهووی خۆی ژیانی هەڵسوڕێنێت و هەژارییش وای لێکردووە، کە نەچێتە بەر خوێندن و بە نەخوێندەواری بمێنێتەوە، بەڵام سۆز و موحیبەتی کەسانێك وەکو خوالێخۆشبوو شمس العلماو(شمس الدین ال اقا)، نرخی ئەم پیاوە تاقانەی زانی بوو، وەکو مامۆستایەکی بەسۆز، هاوڕێ و هاودەمی بووە."(سوڵتانی، ١٣٦٤: ٢٩٢).

شامی، کەسێکی بەهێز، باڵابەرز و چوار شانە بوو، ئەوەش ئەنجامی ئە کارە فیزیکی و سەختانە بوو ڕۆژانە ئەنجامی ئەدان. "بەهۆی هەوڵ و ماندووبوون کۆششی زۆرەوە، کە لەسەرەتای مێرد منداڵی لاوێتیەوە دایبوو، مرۆڤێکی تا ڕادەیەك دارا و بە غیرەت بوو، بەجۆرێك، کە ماڵی تەنیشت خانووەنەکەی حاج ئەمانوڵڵا موعتەزیدی، کە هی خۆی بوو، شامی لێی کرێ و ئەشێ هەر ماڵی باب و باپیری خۆیشی بووبێت، نۆژەنی کردەوە و چوار ژووری لێ دروست کرد، یەکێك بۆ خۆی و خێزانی ئایندەی و سیانەکەی تریشی بە سێ خێزان بە کرێ دا. لەو ڕۆژگارانەدا خێزانەکان ژوورێکیان بە کرێ دەگرت و تێیدا دەمانەوە و بەدەگمەن کەسانێك هەبوون ، ماڵی دوو تا سێ ژووری بە کرێ بگرن، چونکە کەمدەست بوون و نەیان دەتوانی. شامی پاش بە جێهێشتن و ماڵئاوایی کاریی، لە ماڵی موعتەزیدی سەرقاڵی دروستکردنی خانوو بوو هەروەها سەرقاڵی کاری برنج کوتانیش بوو، پاش ماوەیەك وازی لە برنج کوتان هێنا و لەگەڵ خانمێکی بەڕێز بەناوی (فاتیمە) هاوسەرگیری دەکات و ئیدی بەهاوکاری فاتیمە خان سەرقاڵی کڕین و فرۆشتن و هێنان شتومەك لە قەسری شیرنەوە بۆ کرماشان دەبێ. پاش ماوەیەك، کە خێزانی منداڵی نابێ، بەهاوکاری و ڕێنومایی خێزانەکەی لەگەڵ (سەنگین تەڵا قەلەندەری) هاوسەرگیری دەکات و سێ منداڵی بەناوەکانی (عەلی ئەکبەر، نەسرین، موزەفەر)لێی دەبێت. نەسرین پاش هاوسەر گیری و لەتەمەنی ٢١ ساڵیدا بەهۆی جەڵتەی دڵەوە کۆچی دوایی دەکات. ئێستاش خێزانەکەی زیندووە و کوڕەکانیشی سەرقاڵی ئیشی ئازادن لە کرماشان و شارەکانی تر."(پەرهام، ١٣٩٩: ١٠).

هۆکاری ژنهێنانی دووبارەی شامی، بۆ ئەوە ئەگەڕێتەوە، کە لە خێزانی یەکەمی منداڵی نەبووە. لە ڕاستیدا منداڵ بۆ کەسانی نابینا وەکو چاو وەهایە و ئەبنە داردەستی باوك و دایکیان، شامیش بەهەمان شێوە، کە نابینا بوو، منداڵیشی نەبوو، بۆیە بە ڕێککەوتن لەگەڵ ژنی یەکەمی ڕۆیشت و ژنی دووەمی هێنا." لە ساڵی ١٩٧٥، ئەوکات شامی تەمەنی نزیکەی ٥٨ ساڵ دەبوو، ڕۆیشتن بۆ مەشهەد و فاتیمە خاتوونیش نەڕۆیشت، بۆ ئەوەی ئازاد بن ئەوان، بەڵام لە شامی جیابوویەوە، دوای هاتنەوەیان جەنابی شامی و

خێزانی دووەمی، پاش ساڵێك فاتیمە خانی خێزانی کۆچی دوایی کرد. هەرچەند من لەگەڵ سەنگین خاتوون خێزانی دووەمی شامی چاوپێکەوتنم ئەنجامداوە و بەڕێزیان وتویانە، کەوا فاتیمە خاتوون وەکو دایك و مامۆستا و باکیش بووە بۆمان و منداڵەکانی تەڕ و وشك دەکرد، زۆری لێوە فێر بووین، ژیانیشمان زۆر ئارام و خۆش بوو."(پەرهام، https://www.aparat.com/v/fYKB1، 2021).

بەمجۆرە ژیانی خێزانی شامی کرماشانی دەستپیکردووە و تاکو ڕۆژی مردنی، کە لە (٢ اژر ١٣٦٢)ی هەتاوی، بەرانبەر بە (١٩٨٣/١١/٢٢) و لە ماڵەکەی خۆیدا، واتە لە تەمەتی ٦٦ ساڵیدا و بەهۆشی نەخۆشیەکی درێژخایەنەوە کۆچی دوایی دەکات." (پەرهام، (https://www.aparat.com/v/fYKB1)، 2021).

بەشی دووەم

شامی لە دیدی نووسەر و لێکۆڵەرانەوە

بە مەبەستی تیشك خستنە سەر توانا و شارەزایی شیعری شاعیر، بە پێویستی دەزانین، سەرەتا ڕوو لەو نووسەر و لێکۆڵەرانە بکەین، کە لەبارەی شاعیرەوە دواون و توانست و لێهاتوویی شیعریان خستووەتە بەر باس. بەر لە هەمووشت پێویستە بزانین، کە شیعرەکانی شامی بەر لەوەی کۆ بکرێنەوە و لە دوو توێی دیوانێکدا بڵاو بکرێنەوە، شوێن و پێگەی خۆیان لە ناو دڵی خەڵکی و خوێنەراندا کردبووەوە، هەروەها شیعرەکانی دەم دەم لە ناو خەڵکی ناوچەکەدا دەوترانەوە و تاکو ساڵی(١٩٦٠) بۆ یەکەمینجار شیعرەکانی شامی لە ڕادیۆی کرماشان بڵاوکرایەوە.لەم بارەیەوە(محەمەد کەمانگەر (هومایۆن)) دەبێژێت"چەندین جار تکام لە شامی کرد، کە بێت بۆ ڕادیۆ، بەڵام ئارەزووی لێ نەبوو، تاکو بەشێك لەشیعرە بەناوبانگەکەی بەناوی (ڕۆن نەواتی)م لە بەرنامەی گەنجان بڵاو کردەوە. خوالێخۆشبوو شامی، کە بەرنامەکەی بیستبوو، ڕای گۆڕا بوو، بڕیاری دابوو بێت بۆ رادیۆ وشیعرەکانی بە دەنگی خۆی بخوێنێتەوە."(فتحی، ١٣٩٩: ٩).

بە واتایەکی تر، شاعیر لەو ڕۆژگارەدا هێشتا دوو دڵ بووە لە کامڵبوونی بەهرەی شیعریی، (هومایۆن) لە سەری دەڕوات و دەبێژێت" سەرەتاکانی ساڵی دواتر بوو، کە ئەم کارە ئەنجام درا و خودی خوالێخۆشبوو لە ڕادیۆ ئامادە بوو، شامی سەرەتا پارچە شیعرە بەناوبانگەکەی کرانشینی خوێندەوە، کە پێشوازییەکی گەرم و پڕ جۆش و خرۆشی لێکرا و پاش تێپەڕینی چەند مانگێك جارێکی تر خوالێخۆشبوو مشتاق، هاتە کارگێڕی ڕادیۆ و ئەمجارەش پارچە شیعری (ڕۆن نەواتی) خوێندەوە، بیسەرانی ئەم بەرنامەیەی ڕادیۆ دیسانەوە خۆشەویستی و حەزی خۆیان بۆی دەر بڕی، بەشێوەیەکی بەردەوام ئیدی لە ڕادیۆ پەخش دەکرا."(فتحی، ١٣٩٩: ٩).

پێویستە لێرەدا ئەو ڕاستییە بخەینە ڕوو، کە لە بەر ئەوەی هەردوو دەقی (ڕۆن نەواتی، کرانشینی) لە دەقە باڵاکانی شاعیرن، کەواتە، دەبێ شاعیر پێش ئەو شیعرانە چەندین دەقی تری نووسیبێ تاکو گەیشتووە بەم ئاستە بەرزەی نووسین، هەروەك پێشوازی و تامەزرۆیی خەڵکی بۆ بیستنی شیعرەکانی بەڵگەیەکی تری زیندوویێتی و واقعێتی شیعرەکانییەتی، بەڵام وەکو پێشووتر ئاماژەمان بۆ کرد، شامی لە ساڵانی چلەکانەوە دەستی بە شیعر نووسین کرد بوو، زۆربەی شیعرەکانیشی بۆ خەڵکی دەخوێندەوە، بۆیە دەکرێ پێش هەردوو دەقی (ڕۆن نەواتی و کرانشینی) دەقی تری هەبوو بێ و خەڵکیش ئاشنای شیعرەکانی ببوون. بۆیە لێرەوە ئیدی وردە خەڵکی بەتەواوی و نووسەرانیش بە شامی و شیعرەکانی ئاشنا بوون و هەوڵی کۆکردنەوەی شیعرەکانی و نووسینیان لەسەر ئەم شاعیرە دا. یەکەم نووسەر، (سەیدمحەمەد سەعید غیرەت)لە ڕۆژنامەی (کوردستان)، بابەتێکی لەسەر شامی لەگەڵ شیعری کرانشینی، لە ژێر ناوی (شاعر زەبەدەس نابینا و نەخویندەوار کرماشانی) بڵاو کردووەتەوە و لەوەسفی گەورەیی شامیدا دەنووسێت"یەکی لە عەجایب دەوران کە داخم تا ویمرو لەچاو مەردم با ذەوق و شیعردۆس کوردزوان دور کەفتیە، شاعریکە شیرین زوان و خوش زەوق، وەناو شامراد خەبان متخلص وە (شامی)کور خوامرای کرماشانی، ئی شەخصە ئیسە چل ساڵیە....ولی ئیمرو وەچاو باطن فرە بیناو روشن بە یەکی لە عەجایب دەورانە کە ئەسواو ئیفتخار کرماشان و هەرچی کوردەسە. یەسە ئیمروژ تەمام مەردم کرماشان کە هەڵبەستیەل ئی پیای خۆش ذەوقە دینە دەس وەدس گەردننەی. " (غیرت، ١٩٦٢: ٥).

کەواتە شامی کەسێکی مەزن و بەتوانا بووە لە بواری شیعردا، کە خەڵکی بە سەلیقە و شیعردۆستی کورد زمان لێی بێ ئاگان، شاعیرێکی شیرین زمان و سەلیقەجوانە و بە چاوی دڵ دەبینێ و یەکێکە لە بلیمەتەکانی زەمانە، کە بووەتە هۆی شانازی کرماشان و هەرچی کوردە. بۆیە شیعرەکانی دەم دەم باسی لێوە دەکەن.

هەروەها لەبارەی ناوەڕۆك و وردەکاری شیعری وشارەزایی لە شیعردا دەنووسێت" هەڵبەستەیل شامی لە باوەت مەچمون و تاریف و ریزەکاری چنەوە کە ئوشی : یەچاو نەیاشتی ئی نەققاشی یەیل شیرینە چو کردیە؟ یەسە ئیمە نمونەیك لەهەڵبەستەیل ئاغای شامی کرماشانی لەیرە تێریمن، تا بخوێنەکان ئی رۆژنامە بزانن، لە گوشە و کنار چ ژەوقەیل رۆشن و چاوەیل بینای ئەدەبی هەسن. شامی خۆی ئوشیت: برا شیعر من ئەگەر چەفت و چیلیش بو، قسەی حساوی یە و هیچ درووەتی نیە،" (غیرت، ١٩٦٢: ٥).

دیارە شیعرەکانی شامی لەبارەی بابەت و وەسف و وردەکارییەوە زۆر جوانن وەکو ئەوە وانییە، کە ئەم کەسە نابینا بووە ئەم وێنە جوان و شیرینانەی کێشاوە؟ کەشامی خۆی وتویەتی شیعرەکانی من قسەی ڕاستن و درۆیان تێدا نییە. بە واتایەکی تر، شیعرەکانی زادە و هەڵقوڵاوی کۆمەڵگەکەیەتی نەك شیعری دوور لە واقیع.

لەسەر ناوەڕۆکی شیعری کرانشینیش، کە بڵاوی کردووەتەوە دەنووسێت"یەسە پارچەیك کە نیشانەی دەردەداری و جەرگ سوزیای مەردم ژیردەس‌وژارە، وەدیاردەت کە بی ماڵی و بی نیشتمانی یەکی لە دەردەیل کاری ئیجتماعی یە." (هەمان سەرچاوە).

بە واتا، شیعری کرانشینی، کەتێیدا نیشانەی دەردەداری و جەرگ سووتانی خەڵکی ژێردەستە و هەژار پیشان دەدات و باسی ئازارێکی سەختی کۆمەڵایەتی دەکات. بۆیە دەردەکەوێ، شامی شاعیرێکی کۆمەڵایەتی بووە، ئازارەکانی لە شیعرەکانیدا وێنا کێشاوە و هەمیشە لە بەرەی چینی هەژاراندا وەستاوە. بۆیە ئەو خۆشەویستییەی خەڵکی بەدەس هێناوە.

پاشتر شیعری (ڕۆن نەواتی) لە هەمان ڕۆژنامەدا بڵاو دەکاتەوە و لەسەری دەنووسێت"ئەگەر لە ویرتان بوت پارەکە بری لە هەڵبەستەیل شامی شاعر شیرین قسەی کرماشانی لە باوەت(کرانشینی) نوسایمن. ئیسە بەزم تر ئەرای(رون نەواتی)ووتیە.... ئی هەڵبەستە فرە چەورو شیرینە. وەرجارتر شامی

وە شیرین زوانی خوی لە رۆژنامەی کوردستان وەبونەی موارەکی سال نو وەگەردتان قسە کەت." (غیرت، ١٩٦٣: ٢).

دیارە مەبەست لەوەیە، کە ئەم شیعرەی رۆن نەواتی، زۆر خۆش و شیرینە و جارێکی تر شامی بە زمانی شیرینی خۆی لە رۆژنامەی کوردستان و بە بۆنەی پیرۆزبایی ساڵی تازەوە بڵاوی کردووەتەوە. دەکرێ بوترێ تاکو ئەو کاتە و ساڵانە شامی بەو دوو شیعرە(کرانشینی و ڕۆن نەواتی) ناوبانگی دەرکرد و ئەوانەش بڵاو کرانەوە و چوونە ناو خەڵکی و ئیدی هەمیشە خەڵکی بەسەر زمانیانەوە بووە.

کەسێکی تر بەناوی (ماجد مەردۆخ ڕۆحانی) لە ساڵی (١٩٨٤) دیوانەکەی شامی بەناوی (چەپکە گوڵ) بڵاو کردەوە و لە زاری شامی کرماشانییەوە دەنووسێت "لەوکاتەدا شیعری (مەلا ئەڵماس خان) و (غوڵام ڕەزای لوڕ) و (سەیدا سەڵاح) زۆر باو بوو، منیش زۆرم حەز لێ دەکردن و جوانم گوێ بۆ دەگرتن. کەم کەم وام لێهاتبوو لە زۆر شوێنان، ئەگەر لەتی ئەوەڵی شیعرەکەم دەبیست، بە زەوق باقی شیعرەکەم پێ دەزانی، بەوە تێگەیشتم، کە بۆ خۆشم دەتوانن شیعر بڵێم."(ڕۆحانی، ٢٠٠٦: ١٤).

بێگومان شامی، توانا و یادگەیەکی باشی شیعریی هەبووە، بۆیە توانیویەتی بە بیستنی شیعری ئەوانیتر بۆخۆی شیعر بنووسێت. پاشان مامۆستا هەژار موکریانی لە پێشەکی دیوانی (چەپکە گوڵ)ی شامی کرماشانیدا، دەنووسێت"کۆمەڵە شیعری شامی کرماشانیم خوێندەوە، دەگەڵ هەر شیعرێکیدا، بزە دەهاتە سەر لێوان و کزەم لە جەرەگەوە دەهات. زەردە خەندەم دیت، بەسەر گریان هەڵکشراوە، خەم و مەینەت بە بێژنگی گەپ و گاڵتە دابێژراوە، هەناسەی سارد، لە دڵێکی گەرم و بەکوڵ هاتۆتە دەر، ژەهراوی تاڵاوی ژیانی پڕ لە ژانی چارە ڕەشێك، کەفی گەمە و تیز بە دنیا کردنی، هاتۆتە سەر."(ڕۆحانی ، ٢٠٠٦: ١٧).

بێگومان ئەو وەسفەی مامۆستا هەژار، گوزارشتە لە شیعری شاعیرێکی بلیمەت و شارەزا و بە ئەزموون، چونکە هاو کات لەگەڵ نەهامەتییەکانی ژیان، شیعری بە شێوازی گاڵتە و گەپ یان تەنز ئاسا نووسیوە، هەرئەمەش لێهاتوویی شامی دەردەخات لەو بوارەی شیعردا. پاشان لەوەسفی خودی شیعرەکانی شامیدا هەژار دەنووسێت "تا خوا حەزکا شیعرەکانی تەڕ و پاراون لە مرخێکی زۆر ڕەوان و لەبار و جوان، خەبەر دەدەن، تەنیا عەیبێك، کە پیاو بە چاو هەستی پێ بکا کوردبوون و کوردبوونی شاعیرە کەیە، کە با ناشکوری خوا نەبێ کوردی و کوردبوون لە بازاڕی دنیا پولە سوتاوێکیش ناژی و کەس ئاوڕی لێ ناداتەوە." (هەمان سەرچاوە:١٧).

بەمجۆرە و سادە و ساکاری و ڕەوانی لە سیما دیارەکانی شیعری شامین. لە ڕووی ناوەرۆکی شیعریشەوە مامۆستا هەژار دەنووسێت"بە بڕوای من هەر تەنیا ئەو پارچە شیعرەی، کە دەربارەی (کرانشینی)دایناوە و ژیانی چینی لێ قەوماوی، بەخت و ئیقباڵ وەرگەڕاوی تاڵە ڕەش و ژیان تاڵی بێ سەر و سامان و ناهومێد و کەس نەناس و سەر لێ شێواو و کەساسی، بەو جۆرە وێنە کێشاوە، باشترین گەواهی هونەر و هونەرمەندی و دەست ڕەنگینی و شیعر جوانی و ڕەوانی شاعیری هەڵکەوتەیە."(هەمان سەرچاوە: ١٨).

هەربۆیە دەبینین شیعرەکانی شامی باسی ناهەمواری و بەشمەینەتی چینی هەژار و لیقەوماوانی کۆمەڵگەی کوردەواری ئێران دەکات و شاعیر زیرەکانە توانیویەتی ئەو بەدبەختی و چەرمەسەری و ئازارانەی خەڵکی بەجوانی و لە چوار چێوەی شیعرەکانیدا وێنە بکێشێت. وێنەی کۆمەڵگەی کوردیی ئەو ڕۆژگارە لە ئاوێنەی شیعرەکانی شامی، سەرنجی(دکتۆر محەمەد عەلی سوڵتانی)شی ڕاکێشاوە و لە کتێبی (حەدیقەی سوڵتانی)دا دەنووسێت"ژیانی کۆمەڵانی خەڵکی ڕەنج دیدەی، بە هاوکاری ویژدانی بێدار و زیهنی سافی خۆی بخاتە بەر پشکنین و وەکو وێنەکێشێکی بە ئەزموون، تابلۆ نەمرە جەماوەر پەسەندەکانی بە زمانی شیعر، کە وێنەی نەهامەتییەکانی چینی بێ بەشی کۆمەڵگەی ئێمەیە بەیان بکات." (سوڵتانی، ١٣٦٤: ٢٩٢).

هەروەها لەبارەی توانای شیعری شاعیرەوە دەنووسێت "ئەگەر بمانەوێ بۆ بەڵگەی زمانناسی بۆ هەر شێوە زارێکی زمانی کوردی، شاعیرێك بناسێنین، ئەوا پێویستە دیوانی شیعرەکانی شامی بکەینە بەڵگەی شێوەزاری کوردی کرماشانی."(سوڵتانی، ١٣٦٤: ٢٩٤).

ئەمە بەڵگەی گەورەیی شامی پیشان دەدات، کە بەزمانی خەڵکی ناوچەی کرماشان، بەگشت شێوە زارەکانییەوە شیعری نووسیوە و شیعرەکانی زمانحاڵی ئازار و کۆژانەکانی ئەوان بووە. مەزنی و کاریگەری شیعرەکانی شامی سەرنجی لێکۆڵەرانی ئەدەبی بۆلا خۆی ڕکێشاوە، بەجۆرێك کە (فەرشید یوسفی) نووسەری بەناوبانگی کرماشان لە کتێبی(باغ هزار گل)دا لەبارەی توانای شیعر نووسینی شامییەوە دەنووسێت"بەسیرەت و بە ئاگایی دەروونی شامی ئەبێتە هۆی ئەوەی، کە ناوبراو کەموکوورتی نابینایی خۆی قەرەبوو بکاتەوە و بۆ ئو شتەی خۆی دەیویست بگەڕێ دەیتوانی ئەنجامی بدات و ئاوێکیش، کە ئەیتوانی ئاگری دەروونی پێ بکوژێنێتەوە تەنها شیعر بوو. هەر لەبەر ئەوەش ڕووی کردە شیعر و ئەدەب و بە نووسینی شیعری کۆمەڵایەتی وەك تەرجیع بەندی(کرێ نشینی)، کە زۆر بەناوبانگ بوو هەروەها مەسنەوی (ڕۆن نەواتی و دیبەتی وافور و قلیان) و بەرهەمەکانی تری، کە بە زمانی کرماشانی نووسیوینی توانی جێگەی خۆی لە دڵی ئەدەبدۆستاندا بکاتەوە."(یوسفی، ١٣٦٩: ٣٥٠).

هەروەها سەبارەت بە گرنگیی و مەبەستی شیعرەکانی دەنووسێت"شیعرەکانی شامی لە هەمو و شاعیرانی پارسی بێژ و کورد زمان زیاتر لە ناو خەڵکی ڕۆژهەڵاتدا هەوادرای هەیە. خەڵکی بەگشتی لەبەر ئەوەی شیعرەکانی شامی زمانی دڵی ئەوانە بەلایەنەوە پەسەندە و خەڵکی تاەیبەتیش بەهۆی ئەوەی لایەنی کۆمەڵایەتی و ئەدەبی لە شیعرەکانیدا هەیە پەسەندی دەکەن، بەجۆرێك، کە دیوانی شیعرەکانی لە ماوەیەکی کەمدا چەندینجار لە چاپ درایەوە و هەر جارێکیش بە تیراژی زۆر." (هەمان سەرچاوە).

ئەم لێکۆڵەرە، ڕایەکی تایبەت و جیاوازی لە سەر شامی هەیە و دەنووسێت"چەندین جار لە کۆبوونەی ئەدەبی و دانیشتنی تایبەتداچاوم بە شامی کەوتووە و بەرهەمەکانیم لە زاری خۆیەوە بیستووە، بەڵام هەرگیز ڕێکنەکەوتووە، کە شیعرێك بە زمانی فارسی لە ئەو ببیستم، چونکە ئەو شارەزاییی لە شبعری کوردی و جۆری دە بڕگەییدا هەبوو، بەڵام پاش مەرگی ناوبراو، چەندین شیعری بەزمانی فارسی چاپ کرا، کە منی قایل نەکردووە و خوداش دەزانێ." (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

ئێمە ئەم ڕایەی نووسەر بە دروست نازانین، چونکە ناکرێ باوەڕ بەوە بکەین، کە شاعیرێك، خەڵکی کرماشان بێت و شارەزاییی لە شیعری حافز و سەعدی و خەیامدا هەبێت و نەتوانێ شیعری فارسی بنووسێت. ئەمەش لەکاتێکدا، کە ئەو کەسانەی دیوانی شامییان لە چاپداوە بۆ خۆیان چاویان بە شاعیر کەوتووە و خۆیان بەشێکی شیعرەکانیان لە زاری خۆیەوە تۆمار کردووە. بۆیە ئەم ڕایەی نووسەر ئەشێ دروست نەبێت و لێرەدا کەوتبێتەوە

هەڵەوە. هەروەها ئێمە بە بەڵگە ئەوەمان پشتڕاست کردووەتەوە، کە شاعیر توانیویەتی شیعری عەروزی بە زمانی فارسی بنووسێت هەروەها دیوانەکانیشی چوارینەی فارسی و غەزەلی درێژی بە زمانی فارسی تێدایە.

سەبارەت بە توانا و لێهاتوویی و مەبەستەکانی شیعری شاعیرەوە، (موسا بیدەج) مامۆستای زانکۆ و شاعیر و وەرگێڕ، لە بڵاوکراوەی (شیعر)دا دەنووسێت "بەهۆی قەریحە و لێهاتوویە شاعیرانەیی و زیهن وهۆشێکی تیژ بین و بوونی لە قووڵایی توێژەکانی خوارەوەی کۆمەڵگەدا، لە بارودۆخ و هەلومەرجی دەسەڵات بەسەر خەڵکیدا، بە ئاگا بوو، هەروەها شیعرەکانی خۆی خستبووە خزمەتی ئامانجەکان و بێ بەشبوونەکانیانەوە."(بیدج، ١٣٧٣: ٧٣).

سەبارەت بە مەبەست و ناوەرۆکی شیعری شامی دەنووسێت" بابەتی سەرەکی شیعرەکانی شامی، کۆمەڵایەتی و ئاکارین، شیعرەکانی وێنەیەکی دیاری ڕەنج و ئازار و خەڵکانی دەستکورت نمایش دەکات. باشترین نمونەی شیعرە کۆمەڵایەتییەکانی، کە لە سەر زاری هاونیشتیمانیانی ڕۆژئاوای وڵاتمانە، شیعری کریچێتییە، کە شاعر بە شێوە زمانێکی تەنز، وێنەیەکی ئازار بەخش و جوان لەخۆی دەکێشێت، کە زمانحاڵی زۆرێك لە خەڵکانی ناوچە بێبەشەکانی وڵاتمانە." (بیدج، ١٣٧٣: ٧٣).

هەروەها لەبارەی شێوازی تایبەتی شیعرییەوە، (دکتۆر سوڵتانی) لە دیوانەکەی شامیدا، کە بەناوی (چەنانی)یەوە چاپیکردووە دەنووسێت"شێوازی شیعری شامی لە ئەدەبیاتدا تازەترین شێوازی داهێنەرانەیە، کە ڕاستیدا پێویستە لەم شێوە زارەدا ئەو بە دامەزرێنەر بزانرێت، چونکە لە شاعیرانی پێش ئەو ئەم جۆرە شێوازە بوونی نەبووە." (سوڵتانی، ١٣٧٤: ٧).

هەڵبەست، مەبەستی نووسەر لە داهێنەر بوونی شامی، تەنها لە شێوەزاری کرماشانییە، چونکە شاعیرانی پێشوو زۆربەیان بە دیالێکتی گۆرانی و هەورامی شیعریان نووسیوە و بابەت و ناوەرۆکی شیعرەکانیشیان زیاتر لە دەوری مەبەستی ئایینی و داستانی و جەنگدا بووە. هەروەها دەبێ بوترێ ، کە شاعیرانی پێش شامی بەشێکی کەمی شیعرەکانیان باسی واقع و ئازار و نەهامەتییەکانی کۆمەڵگە دواون. لە لایەکی تریشەوە بەشێکی تر لەو شاعیرانەی پێش ئەو دیوانەکانیان پڕ لە شیعری وەسف و پیاهەڵدان بە سەر دەسەڵاتدار و فەرمانڕەواکانی خۆیان بووە، کەچی شامی سەرەڕای ئەو توانا شیعریی و تەنز ئامێزییەی هەیبووە، هەرگیز بە شان و باهووی خان و فەرمانڕەوا و دەسەڵاتداراندا هەڵی نەداوە و هەمیشە لە بەری گەلە ستەمدیدە و ڕەنجکێشەکەیدا بووە. بۆیە بە دامەزرێنەری ئەو شێوازە شیعرییە سادەیە، لەسەردەمی خۆیدا دادەنرێت. پاشان لەسەر توانا و داهێنانی شیعری شامی دەنووسێت"زۆربەی شیعرەکانی شامی تایبەتمەندی قوتابخانە هونەری و ئەدەبییەکانی ئەوروپایان بە ڕوونی تێدا بەدی دەکرێت، بە نمونە شێوازی ڕۆمانتیك... هەروەها ڕێبازی سیمبوڵیزم بە هەموو مەرجەکانییەوە بە باشی لە شیعری کرانشینی، ڕۆن نەواتی و شیعرەکانی تریدا دەبینرێت." (سوڵتانی، ١٣٧٤: ٨).

دەبێت مەبەستی نووسەر ئەوەبێت، کە شیعرەکانی شامی، هەندێ سیمای ڕێبازە ئەوروپییەکانی وەکو (ڕۆمانتیك و سیمبوڵیزم)ی تێدایە، نەك لە سەر ئەو ڕێبازانە نووسراون، ئەم ڕاستییەش ژیان و پاشخانی ڕۆشنبیری شامی دووپاتی دەکەنەوە.

نووسەری ئێرانی (ناصر باقر بیدهندی) لە کتێبی زانایانی ڕۆشندڵ (دانشوران روشندل)، سەبارەت بە کەسێتی و شیعرەکانی شامی کرماشانی دەنووسێت"شامی، کە بە منداڵی بەهۆی نەخۆشییەوە چاوەکانی و دایك و باوکی لەدەستدا بوو، بەڵام بە سود وەرگرتن لە یادگە و نوێگەری، پەرژایە سەر شیعر و لە تاریکییەوە بەرەو ڕووناکی هەنگاوی هەڵنا."(بیدهندی، ١٣٧٦: ٧٩).

لەبارەی شیعر و دیوانەکەیشی دەنووسێت"شامی، شیعر گەلێکی زۆری بە زمانی کوردی کرماشانی نووسیوە، کە هەندێکیان وەکو تەرجیع بەندی (کرانشینی)و مەسنەوی (ڕۆن نەواتی) و (گفتوگۆی تلیاك و قلیان)، بەلای هەمووانەوە ناوبانگی زۆریان هەیە، هەروەها دیوانەکەیشی چەندین جار نوێکراوەتەوە و لەچاپدراوە." (بیدهندی، ١٣٧٦: ٧٩).

دیارە، لەچاپدانەوەی دیوانەکەی شامی بۆ چەندین جار، نیشانەی جەماوەردۆستییە و خەڵکیش شیعرەکانی پێ پەسەند بووە، ئەوەش نیشانەی مەزنی و زیندوویێتی بەرهەمەکانی شامی کرماشانییە. پاشتر (بابا مەردۆخ ڕۆحانی) لە کتێبی (تاریخ مشاهیر کرد)دا لە بارەی توانست و لێهاتوویی شامییەوە دەنووسێت"شیعرەکانی شامی جوان و دڵنشینە، هەرچەند هیچ کتێبی نەخوێندووەتەوە و لە جوانکاریەکانی شیعری بەئاگا نەبووە، بەڵام تەنها لە ڕێگەی چەشە و سەلیقەی خۆیەوە نائاگایانە توانیویەتی ڕووخساری شیعری خۆی بە لێکچواندن، خوازە، کینایە، ڕەگەزدۆزی و دژیەك و .... براژێنێتەوە. بەتایبەت ئەوکاتەی ویستبێتی لە ڕووی تەنزەوە بئاخێوێت یان لە بارودۆخی نالەبار و ناڕەوای ژیانی سکاڵا بکات، جوانی و ناسکی وشەکانی تا ئاستی سەرسوڕمان بەرزدەکردەوە، بەجۆرێك گوێگری نائاشنا بە سەختی باوەڕی دەکرد ئەم جۆرە ئاخاوتنە دڵڕفێنانە بەرهەمی چەشەی ڕۆشن دڵێکی میللییە. " (شیوا، ١٣٨٢: ٤٩٥).

بێگومان شیعرە تەنز و سەتیرەکانی شامی، بەهایەکی تایبەتییان هەیە و هەڵگری پەیامی تاڵی ئەو ڕۆژگارەیە، کە خۆی تێیدا ژیاوە. بۆیە توانیویەتی بە لێوەشاوەیی و جوانکاری ئەدەبییەوە شیعرەکانی بخاتە خزمەتی خەڵکی. شامی شیعرەکانی، کە لە چلەکانەوە تاکو هەشتاکان بە شێوەزاری کوردی کرماشانی نووسیوە و خەڵکی پێشوازی گەرمییان لێکردووە، چونکە بە زمانێکی سادە و ساکار و بە جوانکاری هونەری و ئەدەبیەوە نووسیونی، بەمەش سەرنجی خوێنەرانی بۆخۆی ڕاکێشاوە. ئەمەش دیارتین خەسڵەتی شاعیری میللییە، کە باس لە ئازارەکانی خەڵك دەکات.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا و بۆ زیاتر پشتڕاستکردنەوەی ئەوەی، کە شامی شاعیرێکی بەتوانا و نوێگەر و زمان پاراو بووە و توانیویەتی ئەسپی خۆی لە مەیدانی شیعردا بە باشی تاو بدات، (دکتۆر مارف خەزنەدار) لە کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەنووسێت"زۆربەی شیعری شامی لە ڕووی کێشەوە خۆماڵی سیلابی دەبڕەگەیی و قافیەی مەسنەوییە. شیعری بەحری عەروزی هەیە. ئەگەر چی بە ژمارە کەمە، بەڵام لە ڕووی هونەرییەوە، بەهێزە. ئەم جۆرە شیعرە عەرووزییەی شامی لە ئەدەبی کوردی ناوچەی کرماشان کەمە، لەبەر ئەوە بوونەتە نموونەی نوێگەری لە ئەدەبی کوردی ئەو ناوچەیەدا.... هەروەها زمانی شیعری شامی ئاسایی و ساکارە، وشە و تەعبیری میللی بەکار دێنێ. لە زمانی ئەدەبی میللییەوە(فۆلکلۆرەوە) نزیکە. زمانی تێکەڵاوە تایبەتییە لە دیالێکتە گەورە و بچووکەکانی زمانی کوردی

وەکو گۆرانی و لوڕی و بەختیاری و فەیلی و لەکلی و کەلهوڕی پێکهاتووە."(خەزنەدار، ٢٠٠٦: ٤٥٤).

بەواتا شامی هەم لە ڕووی هەمەڕەنگی کێش و هەم لەئاوێتەکردنی شێوەزارەکانەوە داهێنانی کردووە وئەم لایەنە بوەتە جێ سەرنجی نووسەران و ڕەخنەگران.

لەلایەکی ترەوە، سەبارەت بە ناوەرۆکی شیعریی شامی (خەزنەدار) دەنووسێت"شیعری شامی لە ڕووی ناوەرۆکەوە باس لە تەنگوچەڵەمەی کۆمەڵایەتی دەکا. شیعرێکە وێنەیێکی ڕاستی ڕێبازی ڕیالیزم دەخاتە ڕوو لە کۆمەڵی ئێران بەگشتی و کوردەواری ئەوێ بەتایبەتی. هەروەها لە ساڵی ١٩٥٢ شامی شیعرێك بە ناوی میللەتی ئێرانەوە دادەنێ، ڕوو دەکاتە محەمەد موسەددەق(١٨٨١-١٩٦٧) و داوای لێ دەکا ئێران لە دەسەڵاتی بەگ و ئاغا و خان ڕزگار بکا و نەوت و سامانی وڵات لە دەست دەرەبەگ و کۆمپانیای دەوڵەتە ئەمپریالیستەکان دەربێنێ." (خەزنەدار، ٢٠٠٦: ٤٥٤).

ئەوەی وایکردووە شامی ببێتە شاعیرێکی ناسراوی ناوچەی کرماشان، زیاتر سادەیی و کۆمەڵایەتی بوونی شیعرەکانیەتی، چونکە لە نەهامەتی و ناخۆشییەکانی چینی هەژارانی کۆمەڵگەکەی دواوە و هەربۆیە جیاواز لە شاعیرانی تر لە مەسەلەی ژیان و ئازارەکانی خەڵکی ڕوانیوە و "بە ڕاستی شامی لەسەرانسەری دیوانی شیعری، خۆی بە شاعیری میللیی ڕاستەقینە پیشان دەدا لە ڕوخسار و ناوەرۆکدا. کەچی ئەو شیعرە کەمە عەروزییەی بەڵگەی شاعیرییەتێکی ڕەسەنی شارەزای خەیاڵ و چێژی شیعری کۆنی کلاسیکی ئەدەبی کوردی و نەتەوەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە. "(خەزنەدار، ٢٠٠٦: ٤٥٩).

لێهاتوویی و شارەزایی شامی، بە جوانی وشە و ناوەرۆکی شیعری، کە کەسێکی نەخوێندەوار بووە، بە پێچەوانەی زۆربەی شاعیرانی سەردەمی پێش سەردەمی خۆی، کە لە حوجرە و قوتابخانە خوێندوویانە، جێگەی سرنجی زۆربەی نووسەرانیش بووە و خستویانەتە ئاستی (نالی) و شیعرەکانیشی ڕەنگدانەوەی ئەو چەرەمەسەرییانەیە، کە بەسەر خۆی و میللەتەکەیدا هاتون، لەو بارەیەوەخەزنەدار دەنووسێت "شیعری شامی ڕەنگدانەوەی لایەنێکی نالەباری کۆمەڵایەتی کوردەواری ئێران بوو، هەروەها بەڵگەی ناسکی دڵ و ئاوەدانی دەروونی بوو.لە ڕووی ڕوخسارەوە مەرجەکانی شیعری بەحری عەرووزی و کێشی خۆماڵی پاراستووە، ئەمە ئەوە دەگەیێنێ شامی ئەگەرچی خوێندن و نووسینی نەبووە، بەڵام ڕۆشنبیر بووە لەبەرئەوە توانیویەتی شیعری نالییانە بڵێ، بۆیە چۆتە ناو مێژووی ئەدەبی کوردییەوە."(خەزنەدار، ٢٠٠٦: ٤٦١).

لە ڕاستیدا ئەوەی وادەکات، شاعیرێك گەلدۆست و شاعیری کۆمەڵەکەی بێت، ئەوەیە، کە بتوانێ ناخۆشی و نەهامەتییەکانی خەڵکی وینا بکات و باس لەو ئازارانە بکات لەناخی ئەواندا هەیە و بتوانێ ببێتە هۆی سارێژبوونی برینەکانی جەستەیان، کە شامی تا ڕادەیەك توانیویەتی بە شیعرە تەنزەکانی لەو چەشنە شاعیرانە بێت، بۆیە نووسەران بەچاوێکی تایبەتەوە لەم شاعیرەیان ڕوانیوە و ئەم لایەنەیان بە تایبەتمەندی شیعری ئەو زانیوە. (جەلیل ئازادیخواز) وتارێك لەسەر شامی بڵاو دەکاتەوە و تێیدا باسی شارەزایی و ناوەرۆکی شیعرەکانی دەکات و دەنووسێت"تەنیا دەرفەت و جیهانێ کە لەم کەوشەنە ئاوەژووەدا بۆ شامی ئامادەیە و دەتوانێ خۆی تێدا بنوێنێ ئەوە جیهانی غوربەتی خۆی و هەژاری و زامە، کە لە ڕێگای چەوسانەوەی نەبڕاوەوە دەیلاوێنێ. شامی ئەوەندە دەزانێ کە لەم دۆخە ئاوەژووەدا ئەو دەتوانێ جەستەی قامچی بێژی نمایش بکات و مۆنۆلۆگی ئازارەکانی خۆی بێت و بەس ژیانی پڕ چەوسانەوە و دنیای ناوەندی دەسەڵات ئەوی وەك تیپێك لە ئازار و توانەوە خستۆتە بەر شەلاقی کوێرەوەری بێ پشوو پسانەوە. ژیان بۆ شامی خولانەوەی نەبڕاوەی ئازار و پات بوونەوەی ڕاکردن و نەگەیشتن و بێزارییە."(ئازدیخواز، ١٣٨٥، ١٣).

لەبارەی زمانی شیعری شامییەوە دەنووسێت"زمانی شامی لەو سەردەمەدا نە زمانی سەرمایەیە و نە فامکراوی دەسەڵات و نە لە بازنەی ڕامیاری ڕۆژیش دا خاوەن بڕیار. هەروەك شامی خۆی غەریب و بە پەراوێزکراو، دنیای خەیاڵ و کەسایەتی و خولیا و ئاوات و ئاوەز و ئەندێشەکانی لە دنیای زمانێکدا لە دایکبوون و خوڵقاون، کە شامی تیادا دەتوانێ بوونی خۆی وەك ئەوەی، کە هەیە دەربخات و دەر ببڕی. زمان جیهانی بوون تەنیا مانا بەخشی ژیانە، بۆیە هۆنەر هەر لە قوڵایی ژیان و شوناسی خۆیەوە بە زمانی کوردی ئەدوێت و هاوار دەکات." (ئازدیخواز، ١٣٨٥، ١٣).

دیارە ئەم شیعر نووسین و هاوار کردنەی شامی لە دەقەکانیدا، بەزمانی کوردی، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە زمانی کوردی لەو سەردەمەدا لە لایەن دەسەڵاتەوە پەراوێز خراوە و زۆربەی شاعیرانیش ئەوکات بە زمانی فارسی شیعریان نووسیوە و شامیش ویستوویەتی بەزمان و بیری کوردی بنووسێت.

سدیق بۆرەکەیی لە (کتێبی مێژووی وێژەی کوردی)دا، لە بارەی شیعرەکانی شامیەوە دەنووسێت"ئەوەی ڕاست بێ، تا خوا حەز بکات هۆنراوەکانی شامی تەڕ و پاراو و شیرین و نرخ و بایەکی زۆریان هەیە و زۆربەی هۆنراوەکانی توانجن." (سەفی زادە، ٢٠٠٨: ٤١٠).

واتە شامی توانیویەتی ژیانی سەخت و کولەمەرگی خەڵکی ڕۆژگاری خۆی لە شیعری تەنز و سادەدا وێنە بکێشێت، هەر سەبارەت بە تایبەتمەندی شامی لە بواری شیعری تەنزدا دەنووسێت"لەم دواییەدا توانج نووسی لە ناو هۆنەرانی کرماشاندا پەرەی سەندووە، کە یەکێ لەو هۆنەرانە شامی هەرسینییە. ئەم هۆنەرە گەرچە نەخوێندەوار بووە، بەڵام شارەزایەکی زۆری لە وێژەی کوردیدا هەبووە. لە هۆنراوە توانجاوییەکانی ئەم هۆنەرە دەتوانین(کرایەنشینی) و (ڕۆن نەواتی) ناو ببەین."(سەفی زادە، ٢٠٠٨: ٤١١).

دەکرێ بێژین، شامی خاوەن ڕێچەکەیەکی تری شیعر بووە، کە ئەویش شێوازی تەنزە، چونکە لە سەردەمی ئەودا، ئەو جۆرە نووسینە زۆر کەم و دەگمەن بووە، بۆیە شامی پێشەنگی ئەو بوارەشە. سەبارەت بە مەزنی و ڕەخنەگری شامی، کە وەکو کەسێکی بوێر و چاو نەترس توانیویەتی لە شیعرەکانیدا ئاماژە بە ڕەخنەی سیاسی جددی بکات، دەنووسێت"ڕۆن نەواتی شامی ڕەخنەیەکە لە ڕژێمی پێشوو، لەم بەندەدا بۆمان دەردەخات، کە ڕژێمی ستەمکاری پێشوو لەجیاتی ئەوەی پەرەی بە کشتوکاڵی وڵات بدایە و ڕۆنی ئاژەڵی بدایێتە خەڵك کەچی ڕۆنی نەواتی ئەمریکایی دەهێنا و گیرفانی ئەمریکاییەکانی پڕ دەکرد و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بەجارێ لە ناوبرد و گێرە و کێشەی خستە ناو خەڵکی وڵات."(سەفی زادە، ٢٠٠٨: ٤١١).

بۆیە دەبینین، شامی زۆر بوێرانە، ڕووبەڕووی دەسەڵاتی ستەمکاری ئەو سەردەمە وەستاوەتەوە و بە ئاشکرا لە شیعرەکانیدا دەستی بۆ ترۆپکی دەسەڵات و گەندەڵییەکانیان بردووە، ئەمەش بۆخۆی سەلمێنەری ئەو ڕاستییەیە، کە شامی شاعیری دەربار نەبووە. (سەفی زادە) لە بارەی ناوەرۆکی شیعرەکانییەوە دەنووسێت"شامی لە هۆنراوەکانیدا دەرد و ڕەنجی خەڵك

پیشان دەدات، بەجۆرێ، کە خۆی لەناو ئەو دەرد و ڕەنجەدا دەتلێتەوە. لەبەندی (کرانشینی)دا ئەرك و ڕەنج و پەژارەی کرێ نشینەکانمان بۆ دەردەخا." (سەفی زادە، ٢٠٠٨: ٤١٥).

دیارە، شیعرەکانی شامی ئاوێنەی ژیان و مێژووی کۆمەڵگەی ئەوکاتی کوردەوارین، کە ژیانیان تژی بووە لە ئازار و ناخۆشی و شامیش وەکو تاکێکی کۆمەڵگە، ئەو ناخۆشی و سەختییانەی چەشتووە، بۆیە ئەوانە بوونەتە هەوێن و سیما و ئەدگاری دیاری شیعرەکانی. هەر لەسەر گەورەیی شامی کرماشانی و شیعرە تەنزەکانی، لە چاوپێکەوتنێکدا، (ئارام قادری) نووسەر و ڕۆژنامەوانی کوردی ئێران، دەبێژێت"شامی کرماشانی، یەکێکە لە گەورەکانی ئەدەب و زمانی کوردی شێوە زاری کرماشانی و شیعرە تەنز و سیاسییەکانی ناوچەی گۆران نشین."(قادری، ((www.asre-nou.net، 2009).

کەواتە بەرزی شیعرەکانی شامی، سەرنجی هەموو نووسەران و لێکۆڵەرەوانی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە و هەر لەو ڕووەوە(تارق کارێزی) لە ماڵپەڕی (گلگامێش)ی عەرەبی ئاماژەیەك بە گەورەیی شامی کرماشانی دەدات و دەنووسێت"شامی کرماشانی، شاعیرێکی بە ناوبانگ و خاوەن پێگەیەکی بەرزە و ئەوانەی ئاگاداری شێوەزاری کوردی کرماشانن، شوێن وپێگەی بەرزی ئەم شاعیرە مەزنە دەزانن. شامی ئازار و ناخۆشی زۆری لە ژیانیدا چەشتووە و بەراورد کردن لە نێوان شامی و نەوەی نوێدا کارێکی بەڕاستی دژوار دەبێت،بەهیواین ئەو کۆژانەی بەهۆی سەختی ژیانەوە ئەو هەیبووە بەسەر نەوەی ئێستادا دووبارە نەبێتەوە. " (کاریزی، https://www.gilgamish.org، 2009).

دیارە شامی لە ژیانیدا ئازار و مەینەتی زۆری کێشاوە و هاوکات لەگەڵ خەڵکی بەشمەینەتیشدا بووە، بۆیە لە شیعرەکانیدا هەمیشە باسی ئەو سختی و دژوارییانەی ژیان و گوزەرانی خۆی و خەڵکیشی کردووە و ئەمەش وایلێکردووە ببێتە خاوەن پێگەیەکی گەورەی جەماوەری.

هەروەها (بێهزاد خاڵوەندی) لەساڵیادی کۆچی دوایی شامی کرماشانیدا، بابەتێك لە ژێر ناوی(شاعیرێك بەچاوانی سپی)یەوە، بۆ ڕۆژنامەی (دەنگی ئازادی کرماشان) ئامادە دەکات و تێیدا بیرەوەری خۆی و کڕینی دیوانەکەی شامی و خوێندنەوەی شیعرەکانی باس دەکات و دێتە سەر وەسفی شامی و شیعرەکانی و دەنووسێت "هەرچەند نووسینەکانی دژوار بوو، بەڵام وشە و دەستەواژەکانی زۆر شیرین و بە گوێ ئاشنا بوون، هەروەها چەندینجار ئەوانەم بیستبوو بەو زمانەش قسەم دەکرد. شیعرەکانی شامی کرماشانی زۆر سادە و ڕەوان بوون، بەڵام تاماوەیەك حونجە کردنی وشەکانی بۆمن سەخت بوو."(خالوندی، http://www.shoorshirin.blogfa.com ، 1389).

کەواتە ئەو کەسانەش، کە بە زمانی فارسی خوێندوویانە و فارسی زمان بوون، سەرسامی شیعرەکانی شامی بوونە و چێژیان لە خوێندنەوەی شیعرەکانی وەرگرتووە. لە لایەکی تریشەوە دەنوسێت"وردە وردە زۆربەی شیعرەکانی شامیم بە ڕەوانی ئەخوێندەوە و هەندێکیشم ئەزبەر کرد بوو وەکو (ڕۆن نەواتی و کرانشینی)، هەمیشە لە گەڵ خۆمدا دەم وتنەوە. ئیتر لەگەڵ شیعرەکانی شامیدا دنیایەکم هەبوو، کە کە زۆرترین چێژم لێ وەردەگرت." (خالوندی، http://www.shoorshirin.blogfa.com ، 1389).

هەر لە هەمان ساڵدا (جەهانگیر وەلیان) بابەتێکی لە ژێر ناوی (ژیان و شیعری شامی کرماشانی) لە ماڵپەڕی شەفەق نیوز، بڵاو دەکاتەوە و لەبارەی توانا و داهێنانی شامییەوە دەنووسێت"شاهموراد زادەی ڕەنج و زەحمەت بی وە لە تایبەتمەندیەیل(خصوصیات) مەردم کوومەڵگای لە بان تا خوار ئاگادار بی، لە کەلەمات، مەسەلەیل و جوکەیل کویچە و مەحەلە و قاوەخانە بگری تا بڕەسیدە دیکوراسیۆن و ئارایش ماڵەگان، تا خوەندن فکر تەبەقەی مورەفەه و پویلدار کوومەڵگاگەی وە خاسی ئاگادار بی کە لە ناو ئەشعاری وە ڕووشنی دیارە، هەرچەن سەواد خوەندن نەیاشت و نابینا بی وەلی تەشبیهات، ئستعارات، تیرە و تانە، وەسف و شەرح موشکلات کوومەڵگا لە ناو ئاساری باعس بوود کە ئنسان ئەرای سەخت بوود قەبوول بکەی کە "شامی" نابینا بییە."(وەلیان، http://195.201.164.17/ku، 2010).

ڕوونە، کە مەبەست لەوەیە، کە شامی لەبەر ئەوەی خۆی هەڵقوڵاوی سەختی و ناخۆشی بووە، بۆیە ئاگاداری سەرجەم کێشەکانی کۆمەڵگەکەی بووە و ئەوانەشی بەجوانی لە شیعرەکانیدا وێنا کردووە، هەڵبەت بە جوانکارییەکی ئەدەبی بێ وێنە، کە هیچ کەس باوەڕ ناکات ئەم شاعیرە نابینا بووە و ئەو وەسفە جوانانەی بە شیعر کردووە. هەروەها لە بارەی شێواز و تایبەتمەندی شیعری شامی دەنووسێت"شامی تویەنست وە بی هویچ ئمکانات ئمڕووژی وە بی هویچ ئاگاهی لە سەبك و سەرف و نەحو وە...خوەی بکەیدە خاوەن سەبکی ك ئمڕوو وە پی ئویشن سەبك سادە کە لە تایبەتمەندییەیل ئی سەبکە نزیك کردن و هەماهەنگ کردن شعرە؛ وە قسە کردن عادی و ڕووژانەی مەردم وەی مەرجە ك دویری بکەی لە قسەیل ناشیرین مەگەر لە شوینەیلی کە شاعر وە عەمد یا قەسد ئی کارە بکەی ك شعرەیل شامی گشت ئی تایبەتمەندییەیلە بی هویچ خەتایی ڕەعایەت کردییە، وە جاڵبتر ئییەسە ك تایبەتمەندی بیشتر مەکتەبەیل هونەری و ئەدەبی ئۆروپا تویەنیم لە ناو ئاساری وە ڕووشنی بوینیم. ئەرای نموونە سەبك ڕۆمانتیك هەرچەن وە ناو مەکتەب شناسنەی و مەعنای جووراوجوور لەلی کەن و ئەیرە جای بەحسی نییە." (وەلیان، http://195.201.164.17/ku، 2010).

مەیەستی نووسەر ئەوەیە، کە شامی ماخۆی شێوازێکی تایبەت بەخۆیەتی ، کە ئەویش سادەیی و خۆشخوانییە لە شیعرەکانی و بەبێ هەڵە زۆربەی یاساکانی شیعری عەروزیشی ڕەچاو کردووە، سەرەڕای ئەوەی نەخوێندنەوار و نابیناش بووە، هەروەها لە شیعرەکانی ئەم شاعیرەدا خەسڵەتی قوتابخانە و ڕێبازە ئەدەبیەکانی ئەورپاش دەبینرێت، ئەمە زیرەکی بلیمەتی ئەم شاعیرە پیشان دەدات.

پاشتر ماڵپەڕی (شەفەق نیوز) لێکۆڵینەوەیەك لە ژێرناوی(شیکردنەوەی شیعر و ژیانی شامی کرماشانی) بڵاو دەکاتەوە و لە سەر لە گەورەیی و خزمەتی شامی بە ئەدەبیاتی کوردی دەنووسێت"شامی کرماشانی یەکی لەو شایرەیل کوردی بویشە ناوچەی کرماشان و زاراوەی کرماشانییە ك وە یەی کەتاو تۆنستیە خوەی جوور یەکی لە بناخەچینەیل و وەفریاڕەسەیل ئی زاراوە لەساڵەیل ئاخرە نیشان بیەی، وەباوەڕ ئیمە، شامی وە شیئر و زووانە ئەدەبییەگەی، هەم خوەی زنە کرد و هەم بناخەی زنی کردن زاراوەی کەڵڕی و پەی شرو ئەدەبی بوین ئی زاراوە لە رووژگار تازەی ئیمە لە ناو زووان و ئەدەبیات کوردی دامەزران. ئمرووژیش پەرەدان وە زاراوەی کوردی کرماشانی تویەند «شامی کرماشانی»یەیل فرەتر و ئیمە بناسند." (https://shafaq-com.cdn.، 2010).

بە دڵنیاییەوە شامی، ڕۆڵێکی گەورەی لە زیندووکردنەوەی زاری کەلهوڕی ئەدەبیاتی کوردی کرماشاندا بینیوە و هەر لە ڕێگەی وشە و دەستەواژە

کوردییە پەتییەکانی ناو شیعرەکانیدا ئەمەشی بەرجەستە کردووە. بە بڕوای ئێمە هەڵبژاردنی زمانی ڕۆژانەی خەڵکی و شێوەزاری کرماشانی، جگە لە گەیاندنی پەیامەکانی بە زۆرترین خەڵك، نیشانەی زیندوویّتی گیانی نەتەوەیی شاعیریشە.

سەبارەت بە گەورەیی شامی لەسەردەمی خۆیدا نووسەر دەنووسێت"راسییەگەی یەسە ك وەگەرد«خەنیندار» و «مەردم وەخوەی کیش» ئی شیئرەیلە، شامی فرەتر لەیە ك هویر بکەیم، هویردەکاری و سەرتك نشینی خوەی وە ناو ئەدەبیات کوردی نیشان دەی و شیرین کاربیەل زاراوەی کوردی کرماشانی فیشتر خەیدە وەر دەس خوەنەرەیل شیئرەگانی. جیا لەیەیش خوەی جوور ئایەم مەردم ناس ك هویردترین کردەوەیل مەردمان کرماشان ناسییە، جوور ئەدیب و دەنگ باس نۆس و جوور هونەرمەندی ئیرادگیر و رەخنەگیر تەمام، لۆتگ نشینی خوەی لە زاراوەی کرماشانی لە شیئر و ئەدەبیات ئەو زەمانە و تەنانەت ئمروژیش وە رخ کیشد. هەوەی خاترەسە ك شیئرەگانی لە سینەی مەردم جی گردیە و بویچگ و گەورا کوتیگ لە شیرەگان شامی لەوەر خوەنن و شەوچرای دیواخانەیلە، خوەش زووانی شامی و کەڵك گرتنی لە فت وفەنەیل ئەدەبی، نیشان دەی ك شایرەیل گەواری ئیرانی سەردەم خوەی کەم یا فرە شناسیە. هەوەی خاترە شامی هەرچەن و هخوەنین ونۆسان بیگانە بوی، وەڵام شیئر فارسی لە فرەیگ لە فارسی زووانەیل خاستر وەتییە." (https://shafaq-com.cdn، 2010).

نووسەر پێیوایە، کە شامی وەکو شاعیرێکی ڕەخنەگر و هونەرمەندێکی کامڵ بیری لە ژیانی خەڵکانی کۆمەڵگەکەی کردووەتەوە و لوتکەبوونی خۆیشی سەلماندووە، چونکە توانیویەتی بە بە کوردی کرمشانی و زاراوەی کەلهوری ، کە زمانی خەڵکییە شیعرەکانی بە شێوازی تەنز و جوان بنووسێت، بۆیە تاکو ئێستاش ورد و درشتی خەڵکی بەشێك لە شیعرەکانی ئەویان ئەزبەرە و لە کۆڕ و دیوەخانەکاندا دەیخوێننەوە، ئەمەش بۆ زمان پاراوی و شارەزایی شاعیر دەگەڕێتەوە، کە توانیویەتی وشە و دەستەواژەکانی لە چوارچێوەی شیعردا و لە جێی خۆیان بمەزرێنێ.

پاشان لە پای ئەو خزمەتە زۆرەی بە ئەدەبیات و شیعری کوردی کرمشان کردوویەتی و وەك ڕێزێك بۆ گەورەیی شامی دەنووسێت"وەباوەڕ ئیمە، شامی خزمەت فرەیگ وە ئەدەب کوردی کردییە و بەڵگەی زەرینی وە تاریخ شیئر و ئەدەبیات و فەرهەنگ کوردی لە کرماشان ئەزافە کردییە. فرەتر لە یە زووان کوردی کرماشانی وە کورد زووانەیل ترەك ناسان. هەوەی خاترە وە سەر مەردم کرماشان هەق دیری و دەینی ها مل مەردم. شامی لایەقە ئمڕووژ شیئرەیلی لە دەنگ خوەش و زوڵال گورانی چڕەیل و هورە چڕەیل کورد کرماشان دەربای. هەق شامییە ك مجەسمەگەی وە ناو شار کرماشان دابمەزریەید و مەزارەگەی سەر لە نوو سامان بگرید و بوودە قەڵای کرماشان دوسەیل. شامی، نیشان گەورایگ ئەڕای کرماشانە و، وەڕاسی هەق دیرد ك خیاوان، مەیدان یا جییەل گشتی و ناوی دورس بکەن. هەرچەن خوەی تا وە دنیا بوی، دڵی وەی چشتەیلە خوەش نەوی، وەڵام وەو خزمەتە ك شامی کردیە، لەیە فیشتر هەق دیرد." (https://shafaq-com.cdn، 2010).

دیارە نووسەر مەبەستی ئەوەیە، کە سەرەڕای ئەو مێژووەی لە خزمەتی شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەداخەوە هێشتا هیچ شوێنێکی تایبەت یاخود پەیکەرێك لە کرماشان بۆ ئەم کەڵە شاعیرە دروست نەکراوە یاخود مەزارگەکەی بەجوانی نۆژەن نەکراوەتەوە. واتە ڕۆڵ و پێگەی ئەم شاعیرە فەرامۆشکراوە و بیری لێ نەکراوەتەوە. هەر سەبارەت بە توانا و زیرەکی و داهێنەری شامی(ح.مەولایی فەر) لە دیدارێکی ڕۆژنامەوانیدا و لە زاری (فەرشید یوسفیەوە) دەبێژێت"ئەم شاعیرە توانی بە بەچەشەی زاتی خۆی و بەبێ هەبوونی هیچ جۆرە زانیارییەك لەسەر شێواز و جوانکاری و نەحو و صەرف، بۆخۆی ببێتە دامەزرێنەری شێوازێك، کە لە ئەدەبیاتی ئەمرۆدا بە(شێوازی سادە) بەناوبانگە." (مولایی فر ، ١٣٩٠: ٨).

دیارە، کە بلیمەتی و داهێنەری شامی، وایکردووە، کە وەکو دامەزرێنەری شێوازەی سادەی شیعری لەو سەردەمەدا ناوی بهێنرێت، چونکە پێشووتر ئەم شێوازە شیعرییە و بەم چەشنە ناوەرۆکە کۆمەڵایەتییە ڕیالیزمییە بوونی نەبووە، بۆیە شامی هێناویەتی نێو ئەدەبیاتی کوردی کرماشان.

هەروەها دکتۆر (نەجمەدین جەباری) لە بارەی تایبەتمەندی دیوانی شیعرەکانی شامییەوە دەنووسێت "هەبوونی تایبەتمەندی کارناڤاڵی، گەورەترین بەخششە، کە ئەم دیوانە، کردوویەتی بە دیاری بۆ ئەدەبی کوردی. هەر ئەم تایبەتمەندییەش بووەتە هۆی شۆرەت و ناوبانگیەکە، کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر دەبێت." (جباری، ١٣٩٠: ٤).

ئاشکرایە، کە ئەدەبی کارناڤاڵیش ماخۆی ناواخنێکی شاد و بەزمەساتە، کە تێیدا لە خەڵکی ئازار و نەهامەتییەکانی خۆیان دەدۆزنەوە، بۆیە شامیش توانیویەتی ئەم چەشنەی ئەدەب لە شیعرەکانیدا بەرجەستە بکات، هەر ئەم ئەدەبەشە بەرانبەر بە ئەدەبی فەرمی ئەوەستێتەوە. ئەم دەستەواژەش لەلایەن میخایل باختین، گەورە نووسەری ڕووسییەوە ئاماژەی پێدراوە و "میخاییل باخین تیۆری ڕیالیزمی کارناڤاڵی خۆی وەکو ناڕازایەتییەك لە بەرانبەر هەلومەرجی سەرکوتکەرانە و داپڵۆسێنەری ستالینی لەکاتی خۆیدا خستە ڕوو، ئەوەش بە دەرفەتێك بۆ ڕەها بوون لە مۆنۆلۆگی تاکە کەسی و دەسپێکێك بۆ ڕەخنەی مۆنۆلۆگی، گاڵتەجاڕیی لۆژیکی دەزانی."(مظلومیان، ١٣٩٨: ٢٧٠).

لە سەر ناوەرۆك و مەبەستی سەرەکی شیعرەکانیشی دەنووسێت"بابەتی سەرەکی و باو لە شیعرەکانی شامیدا، ژیانی کۆمەڵانی خەڵك و ژیانی ڕۆژانەیانە، کە بە زمانی خەڵك و فۆرمێکی ناڕەسمی، بەڵام پەسەند لە ڕێکخستندا بە وێنە دەکێشێت، ئەنجامەکەشی ئەو ناوبانگ وناوەی شامی و شیعرەکانیەتی."(جباری، ١٣٩٠: ٤).

دیارە شامی، شاعیری خەڵك بووە و بۆ ئەوانیش نووسیویەتی، چونکە بەو شیعرە سادە و پڕ چێژانەی توانیویەتی سەرنجی هەموو خەڵك بۆ خۆی ڕابکێشێت وخەڵکیش لە غەفڵەت و نائاگایی وە ئاگا بهێنێت، دەکرێ هەر ئەمەش بووبێتە هۆی ئەوەی، کە خۆشەویستی خەڵك بووە و بە چاوی ڕێز و گەورەییەوە لێیان نوارپوە. نووسەر و ڕۆژنامەنووس (غوڵام ڕەزا نوری عەلا) بابەتێکی گرنگ دەوروژێنێت و بابەتێك لە سەر کەسایەتی شامی کرماشانی و شیعرەکانی لە ژێر ناوی (شامی، پاسەوانی دیالێکتی کوردی) دەنووسێت و باسی لێهاتوویی ئەو شاعیرە دەکات لە پارێزگاریکردن لە دیالێکتی کوردیدا و دەنووسێت"لە هەلومەرجی دەیەکانی پەنجا و شەستەکاندا، یەکێك لە گرنگترین پاسەوانانی شێوەزاری کوردی، کە پارێزەی زمانی فەرمیش بووە، خواڵیخۆشبوو، شامی کرماشانی بوو."(نوری علا، http://ghnooriala.blogfa.com، 1390).

مەبەستی نووسەر ئەوەیە، کە شامی توانیویەتی، بە زۆربەی شێوەزارەکانی دیالێکتی کرمانجی خوارین(کرماشانی) شیعر بنووسیت و بەمەش زۆرەی خەڵکی ئەو ناوچانە شەیدای شیعرەکانی بوون، چونکە باسی نەهامەتی و سەختی و بێ دەرەتانی ئەوانی کردووە و خۆیشی زادەی ئەو بارودۆخە ناهەموارە بووە، بۆیە ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی، بە پاریزەری زمانی فەرمی و دیالێکتی کوردی ناو ببرێت.

بێگومان، گەورەیی شامی نکۆڵی لێنەکراوە، چونکە زۆرێك لە نووسەرانیش هاوشانی (سەعدی شیرازی وتەمکینی کرماشانی و چەندین شاعیری تر باسیان کردووە، ئەمەش بە هۆی دڵڕفێنی و جوانی و بە پێزی شیعرەکانی شاعیرەوەیە.

دواتر بەشی کوردی ماڵپەڕی (تبیان) بابەتێك بە ناوی (شامی کرماشانی، جیهانێك لە دیدی دڵێکی گەورەوە) بلاو دەکاتەوە و دەنووسێت"شامی لە سەرەتای لاوەتیدا بە هاندانی هۆنەرانی وەك (شەمسولعولەما و شەمسوددین ئال ئاقا) توانی لە کۆڕە شیعرییەکانیاندا بەشداری بکا و لەگەڵ شاکارەکانی خەیام، سەعدی و حافز ئاشنا بێ و پاشان بە هۆنینەوەی هەڵبەستەکانی خۆی بە زاراوەی کەڵهوڕی کە هەموویان بۆن و بەرامەی کۆمەڵگای ئەو کاتەی خەڵکیان پێوە دیار بوو، جێگای خۆی لە دڵی خەڵکی کرماشان و خەڵکانی دیکەدا بکاتەوە."(https://kurdish.tebyan.net، 1391).

ئەم هاندانەی شامی و گوێگرتن بۆ شاکارەکانی سەعدی و خەیام و حافز، هەموویان پاڵنەری سەرەکی بوون بۆ ئەوەی بتوانێ وەکو ئەوان شیعر بنووسێت، بەڵام لەخەمی خەڵکیدا بێت و بە زمانی خودی خەڵکی بێ تاکو بچێتە دڵیانەوە و کاریگەری بکاتە سەریان. هەر بۆیە بە گیانێکی نەوەییانە و بە زاری کەلهوڕی و کرماشانی دەستی کردووە بە شیعر نووسین.

بێگومان هۆشیاری و شارەزایی شامی، لە ئاستێکی بەرزدا بووە، چونکە شاکارەکانی ئەدەبیاتی ئێرانی بە باشی زانیوە و توانیویەتی قسەیان لەسەر بکات. هەر وەها لە بارەی ناوەرۆك و ڕەگەزەکانی جوانکاری لە شیعرەکانیدا دەنووسێت"هەڵبەستەکانی ئاوێنەیەکی باڵانوێن بوو لە دیمەنی ئەو کاتە. هەرچەندە توانایی خوێندن و نووسینی نەبوو، بەڵام شوبهاندن، ئیستعارە، کینایە، ناونیشان بۆ مەسەلە وسف کراوەکانی ئەگەر باشتر لە خوێندەوار و چاوساغان نەبێ بە دڵنیاییەوە خراوتر نییە."(هەمان سەرچاوە).

هەروەها باسی شیعرە بەناوبانگەکانی ئەوکاتی شامی دەکات و دەنووسێت"لە هەڵبەستە بەناوبانگەکانی، کە سەرەتای سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی ئێران لە ناوچەی کرماشاندا بە شێوەی کاسێت بە نێو خەڵکدا کرابوویەوە، دەتوانین "کەرانشین" (کرێ نشین) ناوبەرین. ئەو هەڵبەستە بە شێوەیەکی کۆمیدی درامایەك هەڵسوکەوت و ژیانی رۆژانەی خەڵك بەتایبەتی چەند کەسی کرێ نشین لە نێو حەوشەی ماڵێکدا دەخاتە روو. هەڵبەستێکی دیکەش ژیانی خۆیە کە بە شێوەیەکی زۆر شارەزایانە هۆنیویەتەوە و لە سەرەتای ئەو هەڵبەستەدا باس دەکا، کە بە منداڵی بینایی خۆی لە دەست داوە ودنیای لێ تاریك بووە." (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

پێویستە ئەوە بوترێ، کە مێژووی بڵاو بوونەوەی شیعرەکانی شامی سەرەتا لەنێو خەڵك پاشان ڕادیۆی کرماشان دەگەڕێتەوەو پاشتر بە کاسێت بڵاو بوونەوە. لە سەردەمی شۆڕشی ئسیلامی ئێراندا دیسانەوە ئەو کاسێتانە دووبارە بڵاو دەبوونەوە بەتایبەت شیعری کرێنشینی، کە باسی نەهامەتی کرێ نشینان و سەختی ژیان وگوزەرانی خەڵکی ئەو سەردەمە دەکات، ئەمەش یەکێکە لەو شیعرانەی، کە بە شاکاری ئەو شاعیرە دادەنرێت. شیاوی باسیشە، کە شامی هەرگیز شیعری بۆ ئینقلابی ئیسلامی ئێران نەنووسیوە.

توێژەر و نووسەر (فەرشید یوسفی) لە کتێبی (زندگی نامە بزرگان کرمانشاه)دا، لەبارەی توانست و لێهاتووی شام لە بواری شیعر نووسیندا دەبێژێت" هێزی یادگە و داهێنەری زیهنیی شامی بەپیرییەوە دێت و دەبێتە داردەستی و لە تاریکی نەزانین بەرەو ڕووناکی پەلکێشی دەکات و ئاگرێك لە ناخێدا هەڵدەگیرسێت و تەنها ئاوێك ئەم ئاگرە خامۆش بکات شیعر بوو."(یوسفی، ١٣٩١: ٣١٥).

دیارە، کە شامی بەهۆی نووسینی شیعرەوە توانیویەتی لە دەستدانی بینایی پڕ بکاتەوە، چونکە شیعرەکانی بوونە داردەستی و ئاگری ناخیشی دەکوژاندەوە. هەروەها لەبارەی کاریگەری شیعرەکانی شامیەوە دەبێژێت"لەبەر ئەوەی شیعرەکانی لە ناخی دڵ و گیانیەوە هەڵدەقولا و دەرد و ئازاری سەختی ژیانی خۆی لە چوار چێوەی شیعردا پیشان دەدا، بەوەش کاریگەری زۆری دەکردە سەر ئەوانی تر." (یوسفی، ١٣٩١: ٣١٥).

وەك دەوترێت(ئەوەی لەدڵەوە بێت دەنیشێتە سەر دڵ.) ئەمەش هەمان حیکایەتی شیعرەکانی شامییە، چونکە شیعرەکانی لە ناخی دڵیەوە دەهاتە دەر و بەمەش دەنیشتە سەر دڵی خەڵکی، چونکە دەرد و سەختی و ئازارەکانی خەڵکی لەنێو شیعرەکانیدا وێنە کێشا بوو، بەمەش وەکو شاعیرێکی جەماوەدۆست دادەنرا.شاعیر و نووسەر و لێکۆڵەر(ڕەزا مەوزونی)، بابەتێك لە ساڵیادی کۆچی دوایی شامیدا لە ژێر ناوی (نەمریی ڕۆشندڵێکی بێ ماڵ و حاڵ)دەنووسێت باسی تایبەتمەندی شیعرەکانی دەکات و دەبێژێت"ئەمەوێ لە شامی بدوێم، بەڵام نازانم لە کوێوە و چۆن؟ دیوانی (چەپکە گوڵ)، کە ئەکەیتەوە، بە خوێندنەوەی هەر شیعرێکی پێدەکەنی و ئەگریت، گریانێکی تاڵ. هەرکەس پول نەیری خەڕگی خەسە... سەرکیشی کەری پەخشە و مەگەسە!، بە ڕاستی پێکهاتە و مەبەستی تەنزێکی بە پێز و زیندوو، هاوکات ئاوێتە کردنی گریان، شادی و ڕەنج و ئازارە. خەم و پەژارەیەك، کە بە خەندە و شادی کردبێتە خەڵات." (موزونی، http://kermashannews.blogfa.com، 1392).

ئاشکرایە، ئەم چەشنە تەنزەی نێو شیعرەکانی شامی، کە بوونێکی بەردەوامی هەیە، هۆکاری ئەو بارودۆخە دەروونیەی شاعیرە، کە نابینا بووە و ویستویەتی بەم جۆرە ببێتە هۆی دروستکردنی خەندە لە سەر لێوی خەڵکی، بەڵام بەجۆرێك، کە سەختی و ناخۆشییەکانی ژیانی بەو تەنزە وێنا کێشاوە. هەروەها لەسەر توانای شیعری شامی دەنووسێت"شامی لە پاڵ شیعرە تەنزەکاندا هاوکات شیعری جدیشی نووسیوە و ئاوڕی لێداوەتەوە، ئەوەشی لێ بەجێماوە چەند غەزەلێکە، وەکو غەزەلی (پەریشانم وڵم کە)، کە وێردی سەر زمانی زۆرێك لە ئەدەب و شیعر دۆستانە." (هەمان سەرچاوە).

ئاشکرایە، کە لێهاتوویی شامی، زگماکی بووە، چونکە وەکو کەسێکی چاوساغ دیمەنە خۆش و ناخۆشەکانی ژیانی لە نێو شیعرەکانیدا جێ کردووەتەوە و شیعرەکانیشی بووەنەتە مایەی هۆشیاری و دڵخۆشی و بە ئاگا هاتنەوەی خەڵکی. هەر لەبارەی گەورەیی و ناوبانگی شامی نووسەر دەنووسێت"بە ڕاستی قسەکردن لە سەر شامی دەرفەتێکی تری دەوێت و بەکورتی ئەوەیە، کە لەو ڕۆژگارەی شامیدا، گەلێك ناوداری تر هەبوون، کە ناویان لەگەڵ

جەستەیان لە گۆڕەکاندا ون بوو، بەڵام هەر ئەو نابینا کرێچییە ماڵ بەکۆڵە بە نەمری مایەوە. ئەو ئەگەرچی نابینا بوو، بەڵام زۆرێك لە چاوساغانی ئەو رۆژگارەی ئەو، ئەمڕۆ و ئایندەی دنیا و ڕەنج ئازارەکانی، دنیاو شادییەکانی، لە دەلاقەی چاوەکانی شامییەوە دیوە و دەبینێت ." (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

دیارە شامی، لە خەمی خۆیدا نەبووە و هەمیشە خەمی خەڵکی خواردووە و هەوڵیداوە بەو بەهرە خوداییەی، کە شیعرە ئەوپەڕی خزمەت بە دەوروبەری خۆی و شار و کەلتور و زمان و نەتەوەکەی خۆی بکات، هەر بۆیە بووە بەو شامییە جەماوەردۆستەی نێو خەڵکی ناوچە کوردنشینەکانی رۆژهەلاتی ئێران. لە راستیدا زیندوویێتی و کاریگەری شیعرەکانی شامی سەرنجی زۆربەی نوسەرانی ڕاکێشاوە و ئەوەتا نووسەر و رۆژنامەنووس(فەیزوڵا پیری) لە بڵاو کراوەیەکی تایبەت بە کۆچی شامی کرماشانی، بابەتێك لە ژێرناوی (شامی و چەمکی رۆشنبیری) بڵاو دەکاتەوە و سەبارەت بە مەزنی شامی و شیعرەکانی بەمشێوەیە دەنووسێت" خوێندنەوەی شیعر و کەسێتی شامی، مرۆڤ بە پەرۆش دەکات، کە هەمیشە لەسەر ئەم نیشتیمانپەروەرە قسە شیرینە بدوێ و شیعرەکانی بۆ ئەوانی تر وەکو پێداچوونەی پەند بخوێنێتەوە.هەروەها هەڵسەنگاندن لەسەر ئەم مێژوو سازە نەخوێنەوارە بەڵام رۆشبیرە بکات و بیخاتە بەر باس و گرنگی پێ بدات."(پیری، http://kermashannews.blogfa.com، 1392).

هەورەها لەسەر رۆشنبیری و توانا و کەسێتی شامی دەنووسێت"ئەگەر رۆشبیریی نمونەی خەڵکناسی ودووبارە ناسینەوەی برینەکانی خەڵکی و بەیانکردنی وتاربێژانە و وێنا کردنی هونەریی هاو ڕەگەز و جۆرەکان بێت، شامی کرماشانیش بەپێی چەمکی فەلسەفەی چۆن بوون، رۆشنبیرێکی تەواوە. ئەو رۆشنبیرە، چونکە زمانی خەڵکەکەی خۆی لە پەراوێزەوە هێنایە ناو دەق و بە باشی شوێن و پێگەی زمانی لە پێکهێنانی شوناس و دەسەڵاتدا ناسی بوو. هەروەها پێناسەیەکی نوێی لە ڕەخنەی شیرینکارانە بۆ زمانی دایکێتی خستە ڕوو. شامی رۆشنبیرە چونکە ئازارە مێژووییەکانی خۆی بە باشی دەستنیشان کردبوو. " (هەمان سەرچاوە).

بۆیە ئەتوانین بڵێین، شامی بە واتای وشەی ئەمڕۆیی رۆشنبیری ڕاستەقینەیە، چونکە بە زمانی خەڵکی، کە زمانی کوردی بووە، وێنەی بەدبەختییەکانی پیشانی خەڵکی داوەتەوە و لە شیعرەکانیدا وێنای کردووە. وەکو کەسێکی شارەزا و رۆشنبیری خەباتی سیاسیشی کردووە و کەسەکانی وەکو خۆیان نسێووە، لەوانە دکتۆر موسەددیق. هەروەها ئاشنای هەلومەرجی کۆمەڵایەتی زاگ و نیشتیمانی خۆی بووە و چەندین خاڵی فەلسەفیش لە نێو شیعرەکانیدا بە شاراوەیی هەیە، کە گرنگترینیان ئەوەیە، خۆی وەکو ڕەخنەگرێکی کۆمەڵا یەتی پیشان داوە.

پاشتر نووسەر و لێکۆڵەری دیاری کرماشان (ئەمروڵا عەزیمی) لە ساڵوەگەڕی کۆچی شامی کرماشانیدا وتارێك بڵاو دەکاتەوە و دەنووسێت"شامی شاعیرێکە، کە ئەمرۆ مەزلومتر لە بەرهەمەکەی ماوەتەوە. شامی ئەو کەسە بوو، کە خەڵکانی دەیەی پەنجا و شەستەکان هاوکات لەگەڵیدا بوون و دەیانناسی و خەڵکانی هەشتاکانیش ئاشنای چەپکە گوڵەکەی ئەو بوون، بەڵام ئەمرۆ کەمتر کەسێك سۆراغی شامی دەکات، چ خەڵك و چ بەرپرسان و لایەنی پەیوەندی داری رۆشنبیری، مەگەر لانی کەم نووسەران، شاعیران و میدیاکاران، ئەویش بەهۆی حەزی تایبەتی خۆیان بۆ شامی و هونەرەکەی، نەك وەکو ئەرکێك لەسەر شانی خۆیان بێت ، ئەگەریش بە ئەرك ئەژماری بکەین، دانەوەی قەرزە بە هونەرەکەی شامی، نەك شتێکی تر." (عظیمی، http://azimi101219.blogfa.com، 1392).

ئەم بابەتی فەرامۆشکردنەی (شامی) لە دنیای لێکۆڵینەی کوردیدا ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە، لە کاتێکدا وەکو خستمانە ڕوو، هەموو نووسەران و ڕەخنەگران بە باڵای گەورەیی شاعیردا هەڵدەدەن. بە بڕوای ئێمە بەشێکی بۆ کورد بوونی شاعیر و بەشەکەی تریشی بۆ ناوەرۆکی پڕ لە ڕەخنە و پلارەکانی دەگەڕێتەوە، کە بێگومان بە دڵی دەسەڵات و بەرپرسان نەبووە و تاکو ئێستاش کۆمەڵگەی ئێرانی بەگشتی و کوردانی ئەوێ بە تایبەتی بەدەستی ئەم پەراوێزخستن و فەرامۆشکردنەوە دەناڵێنن.

بێشك شامی ماخۆی شارەزایی و لێهاتوویەکی سروشتی خودایی بووە و بەهۆی ئەوەشەوە بووە بە کەسێکی بەهێز و ورە بەرز و شاعیرێکی سەرکەوتوو لە سەردەمی خۆیدا. خاوەنی کەسایەتییەك بووە، کە هەژاری و کەمدەستی و نابینایی وایلێنەکرد ببێت بە کەسێکی گۆشەگیر و ڕق لە دڵ، بەڵکو بە پێچەوانەوە بوو بە کەسێکی قسەخۆش و وشە پاراو، کە خەمی کۆمەڵگەکەی لە کۆڵناو لە شیعرەکانیدا دەری دەبڕین.

مامۆستا (ظاهر سارایی) سەبارەت بە جوانی و ڕەوانی شیعرەکانی شامی دەنووسێت"شیعری شامی، سادە و ساکارە و بێ ماکیاژە. پەرجۆی ئەو لە زمانی شیعرەکانیدا ڕوو دەدات و ئەو سادەیی و پاراوی و ناسکی و هەستەی، کە جگە لە شیعری شامی، کەمتر لەوانی تردا بەدی دەکرێت، هۆکاری ئەم زیندوو بوونەوەیە. هونەری سەعدیش زمانی ئەوە، هەرچەند شیعرەکانی بە ڕواڵەت سادەن و زۆرجارێش لە ڕووی جوانکارییەوە دەوڵەمەند نین... نهێنی جوانی و سەرسوڕوهێنەری و شیرینی شیعری شامیش ئەو جوانی و پاراوییەیە، کە وشەکانیدا شاردراونەتەوە." (سارایی، http://ilamasu.blogfa.com، 1392).

دەبینین، شامی خودانی زمان و جوانی شیعری تایبەت بەخۆیەتی و شیعرەکانیشی شەقڵی تایبەتی خۆی و ناوچەکەی پێوە دیارە، بەڵام بە زمانێکی ئەدەبی و وشە ئارایی سادە، توانیویەتی بچێتە ئاستی شاعیرانی مەزنی ئێرانەوە. پاشتر هەر لەو ساڵەدا(نەسەرەتوڵا بابایی) لە وتارێکدا بەناوی (تێڕوانینێك لە شیعرەکانی شامی کرماشانی)دا سەبارەت بە شیعرەکانی و کەسێتی ئەم شاعیرە دەنووسێت"شیعر و کەسێتی شامی کرماشانی ئاوێنەی باڵانوێنی کۆمەڵگەی ئەو رۆژگارەیە، ئەو بە حەق ئەوەی دەستنیشان کردووە، کە ئەگەر بیەوێ شیعر بنووسێت، شیعر بۆ هونەر ئەتوانرێ بەزۆری بنووسرێت و هەڵبەت بە خێراییش فەرامۆشی بکەی، بەڵام ئەوەی بە باش زانی، کە شیعر نەك بۆ سەرگەمی و دڵخۆشی بێ، بەڵکو دەبێت بۆ ئازار و مەینەتی و ڕەنجکێشان و زەحمەتکێشان بنووسرێت و ئەمەش کاتێك جوانە، کە شاعیر هەوڵی بۆ نووسینی شیعری کۆمەڵایەتی و ئازاراوی نەبوو بێ، تاکو بیکاتە دروشم و بانگەشەی بۆ بکات، بەڵکو ئەمجۆرە شیعرە پێویستە خۆڕسکانە و لە دڵ و دەرون و سروشتی شاعیردا شاردرابێتەوە." (http://nashrieelectronic.blogfa.com/post/15، ١٣٩٢).

کەواتە، شامی بەبێ زۆر لەخۆکردن شیعری نووسیوە و سودی لە گەنجینەی وشەکانی مێشکی خۆی وەرگرتووە و وەسفی نەهامەتیەکانی ژیانی پێکردووە. واتە ئەو وێنانەی لە شیعرەکانیدا هەن، هەموویان گوزارشت لە ئازار و چەرمەسەری و ناکامی نەتەوەکەی دەکەن. ئەم باڵا دەستییەی شامی

له وێنەکێشاندا سەرنجی زۆرێك له نووسەرانی بۆ خۆی ڕاکێشاوە و سەبارەت به ناوەرۆکی شیعری شامیش دەنووسێت"بابەت و ناوەرۆکی سەرەکی شیعرەکانی شامی، ڕەنج وئازارە و کەژاوەی ئەم ئازارەش تەنز و پێکەنینە، کە وا دیارە زیاتر بە گاڵتەکردن بە ژینگەی دەوروبەر دێتە پێش چاو تاکو تەنز بە واتا زانستیەکەی. شامی بە وشە و دەستەواژەکان، دەربڕین و گوزارشتەکانی خۆی خوازە و میتافۆرێك دەئافرێنێت، کە لە دنیای پڕ لە ناهاوجۆریەکان، لە دیاردەکانی دەوروبەری، پەیوەندییەکی لۆژیکی و هەماهەنگ بە نۆرمی کۆمەڵایەتی بەدی دەهێنێت. ئەو لە دنیای ئازارمەندە تەنزەکانی چواردەوری خۆی خواستنێك وەردەگرێت، بۆ دنیایەکی گەورەتر و فراوانتر. واتە واتا و چەمکی ئەوەی دەیەوێ لە نمونە بچوکەکانی ژینگەی ژیانیەوە وەردەگرێت و دەیگوازێتەوە بۆ دنیایەکی گەورەتر و جیهانێکی نوێ بەدی دێنێت دنیایەکی گەورەتر و واقعی تر." (هەمان سەرچاوە).

هەروەها لەبارەی توانای شیعری شامیەوە دەنووسێت"یەکێك لە توانستەکانی شامی لە پیشاندانی سەختییەکانی کۆمەڵگەکەی، دەسەڵاتی وێنا کردنە. وەکو سیناریستێکی بە توانا، ئەو دیمەنانەی دەیئافرێنێ و لە بەیتە شیعرە کورتەکاندا، کارەکتەرەکان و ڕەفتارەکانیان و ئەو ڕووداوانەی لەچواردەوری دیمەکەدا دەسوڕێنەوە بە شێوەیەك زیندوو وەها وەسف دەکات،کە خوێنەر ڕوداوێك بەچاوی خۆی دەبینێ و وینای دەکات. ئەم وەسفانە ئەوەندە بە هێزەوە بەیان کراون، کە بە ئەندازەی بینینی فلیمێکی کۆمیدی سەرکەوتوو پێکەنینی لێ دەکەوێتەوە و بە ئەندازەی کتێبێکی کۆمەڵناسی، دەپەرژێتە سەر شیکردنەوە و ڕوونکردنەوەی ئازار و دژوارییەکانی نەتەوەیی." (هەمان سەرچاوەی پێشوو).

سادەیی و پاراوی شیعرەکانی شامی، کە بە شێوازێکی تەنز و جدی بوو ، بووەتە هۆی ئەوەی شاعیر وەکو کەسێکی شارەزا و بە ئەزموون تەماشا بکرێت و ئەو وێنەسازییە جوانەی، لەڕووداوەکان و ئازارەکانی کۆمەڵگەوە دەیانکێشێت بە وشە و دەستەواژە مەحەلیەکان وەکو سیناریست و کۆمەڵناسێکی بە توانا پیشانی دەدات، دیارە ئەمەش هەمووی بلیمەتی شامی و شارەزایەتی ئەوە لە شیعردا.

هەر لەو ساڵەدا و پاش ئەوەی دووبارە دیوانی (چەپکە گوڵ)هکەی شامی دووبارە لە چاپ دەدرێتەوە ماڵپەڕی خەبەر ئۆنلاین هەواڵەکە لە ژێر ناوی (دیدار لەگەڵ چەپکە گوڵی کوردی پاش ٢٢ ساڵ) بڵاو دەکاتەوە و لەوەسفی شیعرەکانی دیوانەکەدا دەنووسێت"ئەم دیوانە دە شیعری درێژ بە کوردی کرماشانی و پارچەیەك و چوارینەیەك بە زمانی فارسی، کە لە شیعرە جیاوازەکانی شامییە لە قاڵبە جۆرا و جۆرەکان، ئەتوانرێ ئاماژە بۆ بە ناووبانگترینیان بکرێ، کە شیعری (کرانشینی)یە، کە لە پارێزگاکانی کرماشا، ئیلام، کوردستان، لوڕستان و بەشێك لە پارێزگای هەمەدان وله نێو کوردانی تریشدا ناوبانگیان هەیە."(https://khabaronline.ir، 1392).

سەبارەت بە شیعرە تەنزەکانی شامی دەنووسێت"شیعرە تەنزەکانی شامی، خودانی خاڵگەلێکی بەنرخ و تاڵن لە فەزای ئەو ڕۆژگارەی خۆی تێیدا ژیاوە، کە شیعرەکانی لە نێوان ساڵانی (١٩٤٧- ١٩٧٥) هۆنراوەتەوە. هەروەها گەلدۆستی و ڕەسەنی بوونی شیعرەکانی، کە بە دیالێکتی کرماشانی دانراوە پڕن لە جوانکاری ئەدەبی و وشە ئارایی، کە سرنجی خوێنەر بۆلای خۆیان ڕادەکێشن.جگە لەمانەش شیعرەکانی لە ڕوی ڕێزمان ورێساوە جێگەی بەرز نرخاندنە هەروەها لێوانلێون لە ناسکی و بابەتی نەحوی و صەرف، کە لە ڕووی خوێندنەوەی دروستن و پەسەندن." (هەمان سەرچاوە).

کەواتا شامی بە شیعری تەنز و جدی و وشەئارایی جوان و دەربڕینی بە پێز، توانی جێگەی خۆی لە دڵی خەڵکیدا بکاتەوە و ببێت بە داکۆکیکاری چینی چەوساوەی نەتەوەکەی و داهێنەری شێوازێکی تایبەت بەخۆی لە نێو ئەدەبیاتی کورد و ناوچەی کرماشاندا. پاشتر(فواد موزەفەری) وتارێك لە ژێر ناوی (ئاوڕدانەوەیەك لە گۆڕانکاری زمانی ئەدەبی، بە درێژایی مێژووی شیعری کوردی خواروو)، کە تێیدا وەسفی گەورەیی و پێگەی شیعری شامی دەکات و سەبارت بە تایبەتمەندی شیعرەکانی دەنووسیت"یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی شیعری شامی کرماشانی، گرنگیدانی ئەوە بە مەسەلە و بابەتەکانی مۆدێرنە و کۆمەڵایەتی و پیشاندانی گرفت و کێشەکانی کۆمەڵگەی شاری و دوورکەوتنەوە لە ناوەرۆکی ئەفسانەیی ڕۆمانسیزمی سونەتی. هەر ئەمەش پاڵنەر بوو بۆ ئەوەی، کە هەوڵبدات زمانێکی ئەدەبی مۆدێرنتر بەکار بێنێ. ئەو بە دنیابینییەکی واقیعگەرایانە و بە ناوەرۆکی تەنزەوە، بابەت و مەسەلەکانی ڕۆژی کۆمەڵگەی کوردی کرماشان و هەندێجاریش ئێران و جیهانی کردووە بە هەوێنی شیعرەکانی و لە فەزای فانتازیای شاعیرەکانی هاوسەردەمی خۆی دووری دەگرێت." (موزەفەری، https://shereno.com، 1393).

ئەمەش ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە شامی توانیویەتی جیاواز لەوانی پێش خۆی، کێشەکانی ژیانی خەڵکی و مەسەلە هەنووکەییەکانی ژیانیان بە شیعر وێنە بکێشێت و دوور بکەێتەوە لە خەیاڵپڵاوی شاعیرانە، پێچەوانەی شاعیرانی تر، کە زۆرجار خەیاڵ دەبێتە پانتاییەکی فراوانی شیعرەکانیان و چەند هەنگاوێك لە واقیعەوە دوور دەکەونەوە.

هەر لەو ساڵەدا یەکێك لە هاوڕێ و هاوپیشەکانی شامی، بەناوی (پەروێز ئەعرازی) لە دیدارێکی ڕۆژنامەوانیدابباسی زیرەکی و لێهاتوویی شامی و ئەو گفتوگۆیانە دەکات، کە لە بواری ئەدەب و شیعر و کێش و سەروا کردوویانە و دەڵێت"ساڵانی (١٩٦٧ یان ١٩٦٨)بوو، کە چاومان بەیەکتر دەکەوت و لەم دیدارانەشدا مشتومڕێکی شیعریی زۆر لە نێوانماندا ڕووی دەدا و هاموشۆی ماڵی یەکتریشمان دەکرد. من شیعریکم نووسی بوو، باسی سەرەزەنشتکردنی هۆگربوون بەمادەی هۆشبەری دەکرد، لە ژێر ناوی (لە دایکبوونی تلیاك)، شامی وتی تا ئێرەی تۆ وتووتە و ئیتر بەسە، بێڵە بامن ئەوەی ماوە تەواوی بکەم و منیش مۆڵەتم پێ نەدەدا. هەندێ جاریش لە سەر کێش و قافییە باس و خواس و مشتومڕەمان دەبوو. خودا زیهن و هۆشێکی بەم پیاوە دابوو، کە کارگەلێکی دەکرد، من، کە دووچاوی بینام هەیە ناتوانم ئەو کارانە ئەنجام بدەم. ئەو شاعیرێکی زۆر بەتوانا بوو."(اعراضی، ١٣٩٣: ٦).

لێرەدا پێویستە ئاماژە بە تایبەتمەندییەکی تری شامی بدەین، سەرنجی نووسەرانی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە، ئەویش توانا و بەهرەی هونەری نووسینی شیعری بووە، کە لە هەر بابەتێك ویستبێتی توانای بەسەردا شکاوە و دەقی جوان و باڵای شیعری لەسەر نووسیوە. دیارە شامی، هزرو هۆشیکی تایبەتی هەبووە، بۆیە توانیویەتی بەو چەشنە شیعر بنووسێت و بتوانێت لەخەمی ئازارو ناخۆشیەکانی چواردەوری خۆی بێت. هەر ئەم توانا و بەهرە و بلیمەتییەی شاعیر وایکردووە لێکۆڵەران گرنگی زیاتری پێ بدەن. (محەمەد مروەتی) لە هەژدەیەمین وتاری ئەدەبی خۆی لە ژێر ناوی (ناودارانی شیعر و ئەدەبی کرماشان) تایبەت دەکات بە شامی کرماشانی و لە بارەی

تایبەتمەندی و توانای شیعری ئەم شاعیرەوە دەنووسێت" شیعری شامی ئاوێنەی ئازارە کۆمەڵایەتییەکانی وەکو هەژاری و خووگری(اعتیاد)ە. تایبەتمەندی شیعرەکانی شامی ڕوونکردنەوەی ورد و تەواوی بەدبەختییەکانە بە شێوازی تەنز و بە زمانی خەڵکی، هۆکاری گەڵدۆستی وبڵاوبوونەوەی زیاتری شیعرەکانی ئەو هەر ئەم دوو تایبەتمەندییەی تەنز ئامێز بوون و خستنە ڕووی واقعیەتی کۆژانەکانی خەڵکە بە زمانی خۆیان." (مروتی، http://amin-mo.blogfa.com، 1395).

بەواتا، شاعیر خۆی بە نوێنەری ویژدانی گەلەکەی زانیوە و بە سۆز و بیری ئەوان زمانی پژاوە و شیعری داڕشتووە، ئەمەش سادەترین نیشانەی شاعیری میللییە، کە بۆ ئەو شوێن و ڕۆژگارە، شامی دیارتین و دەنگ و شاعیری میللی کۆمەڵەکەی بووە. هەر ئەم ڕاستیەش سەرنجی (ئەرسەلان چەڵەبی)یشی ڕاکێشاوە، بۆیە بابەتێك لە ژێر ناوی (شامی کرماشانی، شاعیری زامەکانی کۆمەڵگا) دەنووسێت و سەبارەت بە گەورەیی شامی دەبێژێت"شامی کرماشانی، شاعیری خەڵك و زامەکانی کۆمەڵگایە، شاعیری ساکاری و ساماڵی و ڕووناکیی دڵی ئەو دەڤەرەیە، شاعیرێك، کە لە ڕواڵەت و مانای شیعرەکانیدا هەست بە ڕاستی و جوانی و خەبات بە دژی تاریکی و ناعەداڵەتی دەکەی. شامی لە ڕێگ شیعرەکانیەوە چۆتە ناو ناخی کۆمەڵگا و خەڵکەکەی وخەم و خەفەت و ئازاری خەڵك و وڵاتەکەی هەتا سەر ئێسقان هەست پێ کردووە و هیچ کات لە هیچ دۆخێکدا لە کۆمەڵگا و خەڵکەکەی جیانەبووە، هەر ئەوەش وای کردووە، کە وەها شاعیرێکی گەورە و بەنزخی لێ دەرچێ و ببێتە بەشێکی هەتا هەتایی مێژووی نەتەوەکەی"(چەڵەبی،(http://www.asoyroj.com، 2016).

دیارە مەبەستی نووسەر ئەوەیە، کە شامی دژی دەسەڵاتی ستەمکاری ئەو سەردەمە بووە و داوای دادپەروەری کۆمەڵایەتی کردووە و هەمیشە هاوسۆز و هاوخەمی ناخۆشییەکانی خەڵکی بووە، بەشیعرە سادە و ساکارەکانی وەکو هەر تاکێکی کۆمەڵەکەی ئەمیش دەنگێگی دلێری ئەدەبی بووە و ئەمەش وایکردووەخەڵکی بەچاوێکی بەرزەوە لەم شاعیرە بڕوانن. شامی زۆرجار وەکو ڕەخنەگرێکی سیاسیش دەرکەوتووە، ئەگەر چی خۆیشی ئەندامی بەرەی نەتەوەیی بوو بە سەرۆکایەتی موسەددیق، بەڵام چاوی ڕەخنەشی لە سەر ئەوان هەڵنەگرتووە و ئەمەشی لە پێناو باشتر کردنی ژیانی خەڵکی بەشمەینەتی کۆمەڵەکەیدا کردووە.

پاشتر (شەریف فەلاح) بابەتێك لەسەر شامی وەردەگێڕێت و بڵاوی دەکاتەوە و لەبارەی گەورەیی شامییەوە دەنووسێت" (شاهموراد موشتاق وەتەندووست) ناسراو بە (شامی) کەسێکی بەناوبانگ و ناو بەدەرەوەیە. شاعیریك کە نە پرستیژی شاعیرانی هاوچەرخی خۆی ڕەچاو دەکرد، نە بەخت و ڕۆژگاریش نیعمەتی بینایی ڕواڵەتیی کامڵی پێ بەخشیبوو و نە بەخشندەی خیلقەت کەشکۆڵی سەرشانی بەگەنجی ڕەنگاوڕەنگەوە ڕازاندبۆوە.تەنیا بە وتەی گێڕەرەوەی هاوسەردەمەکانی خۆی لە ناو پێچ خەمی یەکێك لە کۆڵانە تەنگەبەرەکانی کرماشاندا دەروێش ئاسا و لەوپەڕی بێدەرەتانیدا دەژیا."(فەلاح، https://knkurdistan.blogspot.com، 1397).

هەر لەبارەی توانا و شیعری شامییەوە دەنووسێت"دەکرێ شامی بە سەرقافڵە و ڕچەشکێنێك دابنێین، کە شیعری لە جوغرافیای فەرهەنگیی کوردیی کرماشانیدا کاریگەرییەکی بەرچاوی لە سەر هەست و دڵەکان هەیە...شیعری شامی سەرەڕای فرە چەشنی و فرە ڕەهەندیی،دەکرێ هەموو کات وەك ململانێی پێکەنینی تاڵ و گریانی شیرین، لێی بڕوانین. ململانێیەك، کە لە ژیانی من وئێوە، کە لەم جوغرافیا هەرمانەدا وان و سەرمەشقی شەوانەی هەموویانە." (هەمان سەرچاوە).

ئەم بۆچوونەی نووسەر، کە لە لایەن هەندێك لە نووسەر و لێکۆڵەرانی پێشووشدا بە دەربڕینی جیاواز گوزارشتی لێکراوە، ئەوە پیشان دەدەن، کە(شامی) توانیویەتی بۆشاییەکی گەورەی شیعری، کە پێویستی هەنووکەیی ئەو ڕۆژگارەی کۆمەڵەکەی بووە، بە ڕوخسار و ناوەرۆکی شیعرییەوە پڕ بکاتەوە.

پاشتر (ئاراس جەواد) وتارێك لە ژێر ناوی (شامی کرماشانی) بەدوو بەشی جودا بڵاو دەکاتەوە و لەسەر گەورەیی ئەم شاعیرە دەنووسێت"(شاموراد موشتاق وەتەندووست)، ك وەخاتر و تاربوین چەوەیلێ وە (شامی) ناسریاس. کەڵەشاعرێگ ناسریاێ ناوچەیل باشوور ڕووژهەڵات کوردستانە، ك پارچە شعرەیلێ وە شێوەزار کوردی فەیلی نویساس، وەڵێ وەداخەو وەخاتر نەوین پیەڵێگ پەیوەندی ڕووشنهویری و میدیایی لە ناوبەین ئەو بەش کوردستانە و بەشیل تر، لە باکوور و باشوور و ڕووژئاوای کوردستان کەمتر ناسریاس. شامی کرماشانی وە (ڕوودەکی کورد) ناسریاس، (ابوعبدالله جعفر بن محمد بن حکیم بن عبدالرحمن بن ادم) ناسریاێ وە (ڕوودەکی) ك یەکێگ لە گەوراترین شاعرەیل فارسزووانە، وە مامۆستای شاعرەیل و باوگ شعر فارسی ناسریاس. شامی کرماشانی وەخاتر ئەو پێگەێ بەرزیە ك لە ناو شاعرەیل و ئەدەبیات ڕووژهەڵات کوردستان دێرێدەێ، وە (ڕوودەکی کورد) ناو بریەێد."(جەواد، https://www.basnews.com، 2019).

کاکڵەی ئەم بۆچوونەی نووسەر خۆی لە دوو ڕەهەندا دەبینێتەوە، یەکەمیان ئەو ڕاستییە تاڵەیە، کە دوژمنانی کورد دروستیان کردووە، ئەویش دابڕینی ڕۆشنبیری نێوان پارچەکانی کوردستانە، کە بووەتە مایەی بێ ئاگا بوونی بەشەکانی تر لە دەیان بەهرە و داهێنەری وەك (شامی کرماشانی). دووەمیشیان ئاماژەیە بە پێگەی شیعری (شامی)، کە لە ئاست (ڕوودەکی) فارسدا دەیبینێت، وەك دەشزانرێ، کە (ڕوودەکی) بە وە ناسراوە، کە بە یەکەمین شاعیرێکی مەزن و بەناوبانگی فارس دادەنرێت و بە مامۆستا و باوکی شاعیرانی ئێرانی ناسراوە.

پاشتر (خوسرۆ پەرهام) نووسەر و لێکۆڵەری دیاری کرماشان، لە دیدارێکی ڕۆژنامەوانیدا باسی گەورەیی شامی دەکات و دەبێژێت"نزیکەی بیست ساڵ دەبێت، کە لەگەڵ ژیانی خۆمدا هاوکات هەموو بیر و خەیاڵ و هەوڵ و کۆششم بە توێژینەوە و کۆکردنەوە و ئامادە کردنی تەواوی دیوانی شامی کرماشانییە بە شیعرە کوردی و فارسیەکانیەوە، کە بە ناوی (خەرمانی گوڵ)، ڕوودەکی کوردەوەیە."(پەرهام، ١٣٩٩: ٨).

دیارە گەورەیی شامی وایکردووە، نووسەرێك بیست ساڵێ ژیانی بۆ شاعیرێك و بەرهەمەکانی تەرخان بکات، کە هەموو کەس ئەو کارەی پێ ناکرێت، ئەمەش لە پێناو خۆشەویستی بۆ ئەم شاعیرە ونەی کوردە. هەروەها لەبارەی ناوەرۆك و خەسڵەتی شیعرەکانی شامییەوە دەبێژێت"ئاسانی و ساکاری و خۆشی شیعرەکانی شامی و پەرژیانە سەر کێشە و گرفتەکانی خەڵکی کەمدرامەت و هەژاری کۆمەڵگە، کە کەمترین کەس ئاوڕی لێیان داوەتەوە و دڵنەوایی کردوون، هەروەها شامی زۆرتر پەرژاوەتە سەر ئەو بابەتانەی، کە کەمترین کەس خۆی لە قەرەی ئەم بابەتە داوە و سەرقاڵ بوە پێوەی.

قسەکردن لەسەر شامی زۆرن، بەڵام داوەری خەڵکی دروستە." (پەرهام، ١٣٩٩: ٨).

بێشك شامی، شاعیرێکی تایبەت بووە و دیوێکی تری کۆمەڵگەی بینیوە، بۆیە کۆمەڵێك بابەتی لە شیعرەکانیدا وروژاندوە و باسی کردووە، کە پێشتر کەس بیری بۆ ئەوانە نەچووە یان بەو چەشنە باسی نەکراوە ئەمەش پێشەنگی ئەم شاعیرە پیشان دەدات لەم بوارەدا.

هەر لە هەمان ساڵدا (ئیسماعیل رەحمانی) وتارێك لە ژێر ناوی (بەیادی شامی کرماشانی، شاعیری خەڵکانی چینی خوارەوە) بڵاو دەکاتەوە و لە بارەی ئیمکانییەت و توانای شیعری شامییەوە دەنووسێت "لە ڕاستیدا شاهموراد موشتاق، دامەزرێنەری شێوازی شیعری سادەیە لە ئەدەبیاتی کرماشاندا، کە پێش ئەوەی ئاشنای هونەری شیعرە کلاسیکییەکان بێت، ئەوانەی لە دانیشتن و کۆڕەکاندا بە شێوازی غەریزەیی فێر ببوو یان بە سود وەرگرتن لە وشە و دەستەواژەکانی خەڵك و بەبێ بەکارهێنانی ڕازاندنەوە و ئارایشی ئاڵۆزی شیعری، وتەیەکی دڵنشین ئەگۆڕێت بۆ شیعر و ڕێکی دەخات و بە خستنە ڕووی ئازارەکانی دەستکورتان و ڕووپۆشێکی تەنزەوە ئەرۆیشتە نێو خەڵکەوە." (رحمانی، ١٣٩٩: ٩).

هەروەها لە وەسفی شیعرەکانی شامی دەنووسێت"شیعرەکانی شامی، بە هەموو سادەیی و بێتاوانییەوە، کە هەیەتی، پەیامێکی بە شاعیرانی هاوچەرخ و ئەنجومەنەکانی شیعر دەدات، ئەویش ئەوەیە، کە شیعری خۆیان لە خستنەڕووی کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەکان دانەبڕن." (هەمان سەرچاوە).

بێگومان شامی شاعیری خەڵکانی هەژار و نەدارە و شیعرەکانیشی ئاوێنەی ژیانی خۆی و خەڵکین، بۆیە ئەو پەیامەی هەیبووە توانیویەتی بەشێوەیەکی پوخت و جوان لە شیعرەکانیدا بیگەیەنێت، هەر لەبەر ئەوەشە خەڵکی خۆیان لە ناو شیعرەکانی شامیدا دەبیننەوە. ئەم تایبەتمەندییانەی شامی بووەتە جێگەی سەرەنجی توێژەر و نووسەران، ئەوەتا مامۆستا (حسێن فەتحی) بابەتێك لە ژێر ناوی (شامی ئەو شاعیرەی، کە پێویستە سەر لە نوێ بناسرێتەوە) بڵاو دەکاتەوە و لەسەر کاریگەری شیعرەکانی شامی و توانای ئەم شاعیرە دەنووسێت"شیعری هیچ شاعیرێك بە ئەندازەی شامی و بەم ئاستە کاریگەری لە سەر زیهن و زمان و خەڵکی کرماشان دانەناوە.لە ئاستی بەراورد کردنیشدا دەتوانین، شیعرەکانی شامی بە (حەیدەر بابا)ی شەهرەیار، کە زمانی ئازەری هۆنیویەتییەوە بەراورد بکەین." (فتحی، ١٣٩٩: ١٠).

وەك دیارە ئەم بەراورد کردنەی شامی بە شاعیرانی گەورەی ئێران، نیشانەی گەورەیی و کاریگەری شیعرەکانی شامییە، بەسەر خەڵك و بیرو هۆشیانەوە. نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێت، کە شیعر لای (شامی) ئامڕازە بۆ هۆشیارکردنەوە و ئاگادار کردنەوەی کۆمەڵ و پیشاندانی واقیعی کۆمەڵگاکەی و هەندێ جاریش پێشبینی کردنی داهاتوویان.

شامی وەکو شاعیرێکی کۆمەڵایەتی، کە باسی ئازار و ناخۆشیەکانی خەڵکی نووسیوە، توانیویەتی، بە وردەکارییەکی زۆرەوە وێنەی ناهەمواری ژیان و چەرمەسەرییەکانی خەڵکی بکێشت، بە هەردوو جۆری شیعری عەروزی و خۆماڵی، کە هیچ کەس باوەڕ ناکات ئەو شیعرانە شیعری شاعیرێکی نابینا بێت، چونکە ئەوەندە جوان و بەدیققەت نووسراوە،گومان لە شاکاریان ناکرێت.

هەروەها (شەمسی ڕەنجبەر) بابەتێك لە ژێر ناوی (بە بۆنەی ساڵیادی کۆچی دوایی شامی کرماشانی، نە دەروێشم نە سوڵتانم وڵم کە) بڵاو دەکاتەوە و لەسەر توانای شیعری شاعیر دەنووسێت"شامی، کە نەخوێندەوار و نابیناش بوو،بەڵام لە هۆنینەوەی شیعری کوردی کرماشانی، تا ئەو شوێنەی بۆی لوا و پێشڤەچوو، کە بە بنیاتنەری شێوازی سادە، لە شیعری ناوچەیی کرماشان ناوی بهێنرێت، کە لە سەر بنەمای پێکەوە گونجاندنی زمانی خەڵکی و زمانی شیعردایە، هەروەها شیعرەکانیشی بەبێ ئەوەی هەڵەی باوی تێدا جێ بێتەوە نووسیوەتەوە و لەگەڵ ئەم شێوازەدا وەفادارە."(رنجبر، https://farhang.razi.ac.ir، 1399).

پێویستە لێرەدا ئەو حەقیقەتە پێش چاو بخەین، کە ڕاستە نووسینی شیعر بە زمانی خەڵك کارێکی ئاسانە، بەڵام گەر ئەو زمانە ئاساییەی خەڵك، بە دوور بێت لە لە خەسڵەت و تایبەتمەندییەکانی زمانی شیعری، ئەوا هەرگیز نابێتە جێ سەرنج و لەم ئاوێتە کردنەی زمانی خەڵك و زمانی شیعردا(شامی) ئەزمونێکی سەرکەوتوویی پێشکەش کردووین، وەك ئەوەی دواتر بە وردی و بە نمونەوە دەیسەلمێنین.

کەوتە، شامی وەکو خاوەن ڕێباز یاخود شێوازێکی تایبەت بەخۆی، لە ناو ئەدەبیاتی کوردی ناوچەی کرماشاندا ناوزەد دەکرێت، ئەمەش بۆ شارەزایی و بلیمەتی ئەم شاعیرە دەگەڕێتەوە، چونکە توانیویەتی نوێگەری بکات و داهێنان لە شیعری سەردەمی خۆیدا بەدی بهێنێت.

هەروەها نووسەر و لێکۆڵەر(جەلیل ئاهەنگەرنەژاد) کتێبێك بڵاو دەکاتەوە و بابەتێکی کتێبەکە تایبەت دەکات بە شامی کرماشانی و لەبارەی توانا لێهاتوویی ئەم شاعیرەوە دەنووسێت"شامی دەرچووی هیچ قوتابخانە و ڕێبازێك نەبوو، بەڵام بە باشی و دروستی ئەوەی زانی بوو، کە پێویستە چۆن لەگەڵ پەیام وەرگردابجوڵێتەوە و ڕێزی لێ بگیرێت."(اهنگرنژاد، ١٣٩٩: ١٦١).

دیارە ئەمەش بۆ زیرەکی و شارەزایی شامی دەگەڕێتەوە، کە چۆن مامەڵە لەگەڵ وشە و پەیڤەکانی نێو دەقەکانیدا بکات، بۆ ئەوەی ئەو پەیامە پڕ ناسۆر و برینەی خۆی و کۆمەڵەکەی بە باشی بگەیەنێت بە خوێنەرانی.

پاشتر نووسەرێکی تر بەناوی (محەمەد کەریم جەوهەری) لە سەر شیعری (کرانشینی وێنەیی)، بابەتێك بڵاو دەکاتەوە و دەنووسێت "ڕەوانشاد مامۆستا شامی کرماشانی، لەبەشی یەکەمی ئەم شیعرە دڵڕفێن و تازەیەدا، کە لە شوێنی خۆی لە زمان و ئەدەبی فارسی ئێران و لە هەموو شیعرەکانی زمانی کوردی و کوردی کرماشانی، نمونەیەکم لێی نەدیوە، من ناوی ئەم شیعرە بێ هاوتایەم (پێنجینی سێ پارچەیی تەرجیع)ی کوردی کرماشانی ناوە."(جوهری، https://www.fartaknews.com، 1400).

ئاشکرایە، مەبەستی نووسەر لە شیعری (کرانشینی)یە، کە بە شاکاری (شامی) ئەژمار دەکرێت و هەر بەم شیعرەش ناوبانگی زیاتری پەیدا کرد، پاشتریش وەکو فلیم و نمایش چەندین جار لە رادیۆ و تەلەفزیۆنەکاندا نمایش کراوە. شامی لەم شیعرە درێژەیدا، بە وردی و وشەئاراییەکی جوانەوە، بەدبەخت و کەمدەستی و چەرمەسەری کرێنشینانی ئەو سەردەمی وێنا کردووە و تییدا ڕەخنەی توندیش لە دەسەڵات و کەمتەرخەمییان بەرانبەر بە ژیان و گوزەرانی هاووڵاتیانی دەگرێت و خەمی ئەو خەڵکە بێ دەرەتانەش لە کۆڵ دەنا و بەو وشە و پەند و دەستەواژانەی لەم شیعرەدا بەکاری هێناون، بارودۆخی خراپ و ناهەمواری کۆمەڵایەتی ئەو

سەردەمە بەجوانی و وەکو سیناریستێکی شارەزا و وێنەکێشێکی بە ئەزموون وێنە دەکێشێت.

سەرەڕای هەموو ئەمانەی خرانە ڕوو، بەو ئەنجامە دەگەین، کە (شامی کرماشانی) بە چیانێکی سەخت و دژواردا تێپەڕیوە و ئەم بارودۆخەش لە دەقە شیعرەکانیدا بەزەقی دەرکەوتووە. لەبەر ئەوەی شاعیر نابینا و نەخوێندەواریش بووە، زۆرێك لە شیعرەکانی فەوتاون و نەنووسراونەتەوە، بەڵام خۆشبەختانە بەشێکی وەکو دیوان بڵاو کرایەوە.

ماوەتەوە بڵێین، کە شیعرەکانی شامی، سادە و ڕەوان و بێ گرێن و وەکو شاعیرێکی میللیی توانیویەتی مەبەست و ناوەڕۆکی شیعرەکانی بۆ خەڵکی و کۆمەڵەکەی تەرخان بکات و ئازار و ڕەنج و مەینەتی خۆی و خەڵکیش بکات بەهەوێنی شیعرەکانی. هەروەها شاعیرێکی پایەبەرز و جەماوەرپەسەند بووە، بۆیە هاوشانی ڕوودەکی، سەعدی شیرازی، ئەبوعەلائی مەعەڕی و شەهریار ناوی دەهێنرێت. نابینا بوونی (شامی) نەبووە ڕێگر لەوەی گۆشەگیر بێت، بەڵکو توانی ئازارە ڕۆحی و دەروونییەکانی خۆی بەشیعر نووسین قەرەبوو بکاتەوە و توانیشی خەندە و خۆشی بە شیعرە تەنزئامێزەکانی بخاتە دڵ و دەروونی خوێنەرانییەوە. هەربۆیە داهێنەری ئەم کەڵە شاعیرە لە بواری شیعری سادە و کۆمەڵایەتیدا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو حاڵەتە تایبەتەی هەیبووە، چونکە ناچار بووە بەردەوام بیر بکاتەوە بۆ ئەوەی جوانترین و قوڵترین ماناکان بۆ شیعرەکانی هەڵبژێرێت."دیوانی شامی ئاوێنەی باڵانوێنی فەرهەنگ و داب و نەریت و مێژووی کرماشانە، بە شێوەیەکی تیوار(شفاف) و بە وردەکارییەوە سەردەمی شاعیر بە وێنە دەکێشێت. چاوەڕوانکردنی ئەوەی، کە شاعیرێکی نابینا، کە لە سەردەمی منداڵییەوە بینایی لەدەستداوە و بتوانێ هەستێکی بینینی دەقیق وەهای لە ژینگەی دەوروبەری هەبێ، زیاتر لە پەرجۆیەك(معجزه) دەچێت! ئەمەش وادەکات لە ناگاییەوە بمنخاتە یادی شاعیرانی گەورەی وەکو (ڕوودەکی و ئەبوعەلائی مەعەڕی)، کەواتە بێ بنەما نییە، کە بە ڕوودەکی کوردی ناوبەرین."(فتحی، ١٣٩٩: ١١).

هیچ کەس لەو باوەڕەدا نییە، کە ئەم شاعیرە نابینا و نەخوێندەوارە، چۆن ئەو وردەکاریی و وەسفانەی لە کەرەستەکانی دەروبەری خۆی کردووە و وێنەی کێشاوە و چۆنیەتیەکانی ئەوانەی لە شیعرەکانیدا گونجاندووە و پیشانی داون. دیارە ئەو هێزە دەورونیەی ئەو هەیبووە وەکو ڕۆشنڵێك جیاواز بووە و ئەوی ڕێنوێنی کردووە بۆ ناسینی ژینگەی دەوروبەری، کە زۆربەی نابیناکان توانای ئەم چەشنەیان نییە. سەرەڕای ئەمانەش حاڵەتی دەروونی شاعیر فاکتەرێکی سەرەکی ئەو داهێنانەیە، کە لە دەقە شیعرەکانیدا بەدی دەکرێت و توانیویەتی ئازارە دەروونییەکانی خۆی و کۆمەڵەکەی بهۆنێتەوە و لە گەردنی خوێنەرانی دوای خۆیشی بدات و وەکو گوڵێك لەبەرۆکی مێژووی ئەدەبیاتی کورد و کرماشاندا جێگیر ببێت، بەوەش نەمری بۆخۆی و مسۆگەر کردووە.

ئەنجام:

لە ئەنجامی ئەم توێژینەوەدا، بە کورتی بەم خاڵانەی لای خوارەوە گەشتین:

١- شامی کرماشانی، سەرەڕای ئەوەی، کە نابینا بووە و کەم ناوی دەرکردووە، کەچی خاوەن پێگەیەکی گرنگە لە ئەدەبیاتی کوردیدا.

٢- شاعیرێکی کەمدەست و هەژار بووە، بەڵام جوامێر و بەهەڵوێست، کە هەرگیز دەستی لەکەس پان نەکردووەتەوە.

٣- شیعرەکانی شامی لەلایەن ڕادیۆی کرماشانەوە پێشوازی گەرمی لێکراوە و ئەمەش بووە هۆی ئەوەی خەڵکی زیاتر بیناسن.

٤- بەهۆی گرنگی و پڕ بایەخی شیعرییەکانیەوە، زۆربەی نووسەران و لێکۆڵەران لەسەریان نووسیوە و ئاوڕیان لە شیعرەکانی داوەتەوە.

٥- دیوانی شامی لەکاتی بڵاوبوونەوەیدا پرفرۆشترین کتێبی کرماشان بوو، چونکە شیعرەکانی تەواو کۆمەڵایەتی بوون و ئازارەکانی خەڵکی تێدا هەڵگیرابوو.

٦- شیعرەکانی شامی زۆربەی جار لە ئاستی سەعدی و شەهریاردا ناوی هێنراوە، ئەمەش بەهۆی پایەی بەرزی شیعرەکانیەوەیە. هەروەها لەلایەن بەشێك لە نووسەرانەوە نازناوی (ڕوودەکی کورد)ی پێدراوە.

سەرچاوەکان بە کوردی::

١- ئەرسەلان چەلەبی، شامی کرماشانی، شاعیری زامەکانی کۆمەڵگە. ((http://www.asoyroj.com/ d، 30/1/2016.

٢- ئاراس جەواد، شامی کرماشانی، ((https://www.basnews.com/so/babat/542100، 2019..

٣- جەلیل ئاهەنگەر نەژاد، وەرگێڕانی : شەریف فەلاح، ململانێی پێکەنینی تاڵ و گریانی شیرین لە شیعری شامی کرماشانیدا، ((- /https://knkurdistan.blogspot.com/2018/05، 1397.

٤- جەلیل ئازادیخواز، شامی بەرهەمی پەراوێز و غوربەتی، ڕۆژنامەی (پەیامی کوردستان)، ژمارە (٣٠)شنبە ٢٧ خرداد ١٣٨٥.

٥- سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی سێیەم، بلاوکراوەی ئاراس، ژمارە٧٢٢، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٨.

٦- سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە) مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بلاو کردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٨.

٧- سید محمد سعید غیرت، ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە (١٧٢)، چوارشەمە، ٥ی-سێپتەمبەری ١٩٦٢م.

٨- سید محمد سعید غیرت، ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە (٢٠٣)، چوارشەمە، ١٧ی-ئاوریل ١٩٦٣م.

٩- محەمەد ماجد مەردۆخ ڕۆحانی، چەپکە گوڵ، چەند پارچەیەك لە شیعرەکانی شامی کرماشانی، چاپی نۆیەم، انتشارات سروش، تهران ١٣٩٨.

١٠- ماجد مەردۆخ ڕۆحانی، چەپکە گوڵ چەند پارچەیێك لە شێعرەکانی شامی کرماشانی، بڵاوکراوەی ئاراس، ژمارە ٤٧٧، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

١١- د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی حەوتەم(١٩٤٥-١٩٧٥)، بڵاوکراوەی ئاراس، ژمارە ٤٦٦، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٦.

سەرچاوەکان بە عەرەبی:

١- طارق كاريزى، شخصيات كوردية، (https://www.gilgamish.org/2009/03/07/16896.html) 7 مارس، ٢٠٠٩.

سەرچاوەکان بە فارسی:

٢- اسماعيل رحمانى، به ياد شامى كرمانشاهى، شاعر مردمان اعماق، هفته نامه غرب، شماره (٦٨٣) يكشنبه ٩ اژر١٣٩٩.

٣- ارام قادرى، درباره كردهاى مناطق گوران نشين كرمانشاهان، (-http://asre-nou.net/http://asre nou.net/php/view_print_version.php)، 22/9/2009.

٤- امراله عظيمى، ايا شامى كرماشانى مرده است؟ (http://azimi101219.blogfa.com/post/31) پنجشنبه ١٧ مرداد ١٣٩٢

٥- بهزاد خالوندى، شاعرى با چشمان سپيد، (http://www.shoorshirin.blogfa.com/1389/09?fbclid=Iu) 1389.

٦- بابا مردوخ روحانى(شيوا)، تاريخ مشاهير كرد، عرفا، علما، ادبا، شعرا، جلد دوم، انتشارات صداوسيماى جمهورى اسلامى ايران، سروش، تهران ١٣٨٢.

٧- پرويز اعراضى، هفته‌نامه نقد حال، شماره(٣٦٦)سال دهم، انتشاريافته در تاريخ: شنبه ١٧ ابان ١٣٩٣.

٨- رصا موزونى، جاودانگى روشندل بى خانمان، (http://kermashannews.blogfa.com/post/18)، 1392.

٩- ح. مولايى فر، نيم نگاهى به زندگى شامى كرماشانى، مجله راه موفقيت، سال دوم، شماره(٧)، تير ١٣٩٠.

١٠- شمسى رنجبر، (-https://farhang.razi.ac.ir/%DA%86%D8%A7%D9%BE)، 1399.

١١- خسرو پرهام، رباخوارى شامى كرماشاهى شايعه ساواك و پهلوى بود، هفته نامه غرب، شماره (٦٨٣) يكشنبه ٩ اژر١٣٩٩.

١٢- سيد رحيم موسوى نيا، سعيده مقلوميان ، بررسى رئاليسم كارناوالى-تلخ خند و صداى ديرى از منظر باختين در شعر "استعاره‌ها" اپر سيلويا پلت، پژوهش ادبيات معاصر جهان، دوره ٢٤، شماره ١، بهار و تابستان ١٣٩٨.

١٣- خسرو پرهام، شعر كرانشينى تصويرى (شامى كرماشانى، رودكى كرد)، انتشارات دينور، چاپ اول، پايز ١٣٩٩.

١٤- خسرو پرهام، معرفى شامى كرمانشاهى(https://www.aparat.com/v/fYKB1)، 2021.

١٥- محمد على سلطانى، چنانى، ديوان شامى كرماشانى، بامقدمه و شرح احوال شاعر و حواشى تعليقات.موسسه فرهنگى نشر سها، چاپ اول، تهران ١٣٧٤.

١٦- فرشيد يوسفى، يادنامه شامى، هفته‌نامه صداى ازادى، شماره (٦٧) دوشنبه ٢٠ شهريور ١٣٨٥.

١٧- فرشيد يوسفى، باغ هزار گل، تذكره سخنوران كرمانشاهان، چاپ: اول، ناشر: فرهنگ خانه اسفار، سال چاپ ١٣٦٩.

١٨- فرشيد يوسفى، زندگى نامه بزرگان كرمانشاه، چاپ اول، ناشر: باغ نى، سال چاپ ١٣٩١.

١٩- فيض الله پيرى، شامى و مفهوم روشنفكرى، (http://kermashannews.blogfa.com/post/16)، 1392.

٢٠- فواد مظفرى، نگاهى به تحوال زبان ادبى در سير تاريخى شعر كردى جنوب، (https://shereno.com/post-24236.html)، 1393.

٢١- ظاهر سارايى، شرح شيوايى شعر شامى كرماشانى، (http://ilamasu.blogfa.com/post/145)، 1392

٢٢- غلام رضا نورى علا، شامى پاسدارى براى گويش كردى، (http://ghnooriala.blogfa.com/post/33?fbclid=I)، 1390

٢٣- محمد على سلطانى، حديقه سلطانى، احوال و اثار شاعران برجسته كرد و كردى سرايان كرمانشاه از عهد تيمورى تا عصر حاچر. جلد اول ،نشر سها، چاپ اول، مهر ١٣٦٤.

٢٤- محمد رضا فتحى، بررسى زندگى اپار و انديشه‌هاى شامى كرمانشاهى، هفته نامه غرب، شماره (٦٨٢) يكشنبه ٢ اژر ١٣٩٩.

٢٥- محەمەد عەلی سوڵتانی، وەرگێڕانی: جەهانگیر وەلیان، ژیان و شعر شامى كرماشانى، (http://195.201.164.17/ku/%D8%) ، 2010.

٢٦- موسى بيدج، شامى كرماشانى حنجره دردها، شعر، شماره (١٥)، اژر ١٣٧٣

٢٧- محمد كريم جوهرى، (https://www.fartaknews.com/n/1X1J)، 1400.

٢٨- ناصر باقرى بيدهندى، دانشوران روشندل، موسسه بوستان كتاب قم، انتشارات دفتر تبليغات اسلامى حوزه علميه قم، نوبت چاپ: اول، سال چاپ ١٣٧٦

٢٩- دكتر نجم الدين جبارى، ديوان شامى كرماشانى و ادب كارناوالى، مجله راه موفقيت، سال دوم، شماره(٧)، تير ١٣٩٠.

٣٠- نصرت الله بابايى، نگاهى به اشعار شامى كرمانشاهى، (http://nashrieelectronic.blogfa.com/post/15)، 1392.

٣١- ماڵپەڕی شەفەق، شی کردن و شاویر شێر و زەنەبی شای کرماشانی، (https://shafaq-com.cdn.ampproject.org)، 2010.

٣٢- ماڵپەڕی تبیان بەشی کوردی (https://kurdish.tebyan.net/newindex.aspx?pid=232376)، 1391.

٣٣- ملاقات با دسته گل كردى بعد از ٢٢ سال، (https://www.khabaronline.ir/news/327447)، 1392.

الملخص
هذا البحث عن (شامي كرمانشاهي من وجهة نظر الكتاب والباحثين) ، حاول دراسة حياة الشاعر ونوعية الحياة ودور الشاعر وأهميته في الأدب الكردي. من ناحية أخرى ، فإن معظم الآراء التي تم ذكرها عنه وأهمية قصائده. من الواضح أن شاعرًا عظيمًا مثل شامي كرمانشاهي لديه أقل مقالة أو بحث عنه. لذلك فإن معظم أهلنا لا يعرفون هذا الشاعر جيداً ، واعتبرنا أنه من المناسب البحث في أهمية الشاعر وقصائده.
كلمات مفتاحية: شامي كرمانشاهي ، حياة ، الآراء، شعر.

Abstract
This research on (Shami Kermanshahi is in the view of writers and researchers), has tried to examine the poet's life and quality of life and the role and importance of the poet in Kurdish literature. On the other hand, most of the opinions and views about him and the importance of his poems have been mentioned. It is clear that a great poet like Shami Kermanshahi has the least article or research about him. It is clear that a great poet such as Shami Kermanshahi has the least number of articles or researches about him. Therefore, most of our people do not know this poet well, so we considered it expedient to research the importance of the poet and his poems.
Keywords: Shami Kermanshahi, life, views, poetry. of learning.